

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav jižní a centrální Asie, Seminář romistiky

Bakalářská práce

Zuzana Trachtová

Taky se bitkujem

Kulturní modely násilí z pohledu romských dívek

We also fight

Cultural Models of Violence from the perspective of the Roma girls

Praha 2016

Vedoucí práce: PhDr. Dana Bittnerová CSc.

Děkuji romským teenagerům, že se mnou strávili tolik času. A mnohokrát děkuji Daně Bittnerové za její inspirativní komentáře v průběhu mého výzkumu a při finalizaci textu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, a že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu.

V Praze, dne 2. 6. 2016

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova:

Romské dívky, násilí, skupiny teenagerů, genderové odlišnosti, femininita, maskulinita

Abstrakt:

Text je založen na etnografickém výzkumu party romských teenagerů v Praze a především na spolupráci s romskými dívkami, které jsou součástí této party. Teenageři v rámci vrstevnické komunikace často tematizovali problematiku násilí. Z výzkumu vyplynulo, že v Praze existuje několik podobných teenagerských romských skupin, které mezi sebou organizují pouliční bitky. Výzkum probíhal ve dvou fázích, kdy v první jsem pracovala s celou partou teenagerů. Násilí se ukázalo jako dominanta především kluků, nicméně v partě je respektované i dívkami. Proto jsem ve druhé fázi směřovala pozornost především k nim. Text představuje sondu, která se zabývá otázkou významu násilí z pohledu dívek jak o násilí uvažují a jakým způsobem ho verbalizují. Teoretická část dále obsahuje definiční rámce pojmu násilí a jeho zasazení do různých sociovědních kontextů. Násilí je spojováno nejčastěji s mládeží, genderem, maskulinitou, ale i marginalizací či ctí a respektem. Pozornost samozřejmě věnuji i teoretické literatuře, která hovoří konkrétně o ženském násilí. Poté se zabývám vymezením romské menšiny v České republice a v Praze, kde výzkum probíhal. Bylo třeba zmínit i téma představy a vnímání tradiční romské ženy. K analýze dat jsem zvolila teorii kulturních modelů, která mi umožňuje pohybovat se v představách a verbálních prezentacích respondentek, abych dokázala přijít na to, co vlastně násilí v jejich řeči znamená. Dívky si s násilím asociují jiné významy než kluci. Užívání násilí je zde tedy genderově ovlivněné. Skrze koncept kulturních modelů sleduji, jaké metafory se pojí s násilím dívek, jak dívky násilí rozumějí a co je v pozadí rozhodování být či nebýt účastna násilí. Násilí je pro dívky něco, co se prostě stane. V každodenním životě ho neverbalizují a tělo na něj nijak nepřipravují, nicméně je součástí jejich životů a je pro ně stejně jako pro kluky nástrojem vyjednávání.

Key words:

Romani girls, violence, teenage groups, gender differences, femininity, masculinity

Abstract:

The text is based on ethnographic research concerning a group of Roma teenagers in Prague and especially the cooperation with Roma girls belonging to that group. The teenagers often touched upon the issue of violence within their peer communication. The research shows that there are several similar Roma teen groups in Prague which organise street fights against each other. The research was carried out in two stages, the first one of which involved work with the whole group. Violence turned out to be dominant mainly for the boys. However, the girls respected this system as well. For this reason, the girls became the focus of the second stage of the research. The text is supposed to provide an outline discussing the question of violence meaning as seen by the girls and their understanding as well as verbalising the phenomenon in question. Furthermore, the theoretical part includes conceptual frames related to the term of violence and its position in different contexts of social sciences. Violence is connected mostly with the youth, gender and masculinity but also with marginalisation, honour and respect. Theoretical literature concerning female violence is paid attention to as well. Besides, this work attempts to define the Roma minority in the Czech Republic and in Prague where the research was conducted. It was also necessary to mention the topic of the traditional image and perception of a Roma woman. To analyse the data, the theory of cultural models was used, which enabled certain interpretations and understanding of notions and verbal presentations of the female respondents and the meaning of violence in their speech. Girls tend to have different violence associations from boys. In this sense, the use of violence is influenced by gender. The concept of cultural models makes it possible to analyse the metaphors related to female violence, how the girls understand violence and what influences their decision to be or not to be involved in violence. From the female perspective, violence just happens. They do not verbalise it in everyday life, yet it is a part of their lives and it represents a negotiation tool for both the groups of girls and boys.

Obsah

1. Úvodem	7
2. Teoretická východiska	9
2. 1. Co je násilí.....	9
2. 1. 1. Jak definovat pojem násilí	9
2. 1. 2. Násilí v různých sociálně vědních kontextech	10
2. 1. 3. Co říká literatura k násilí žen.....	11
2. 2. Romové.....	14
2. 2. 1. Romové v České republice	15
2. 2. 2. Romové v Praze.....	18
2. 2. 3. Romská žena.....	18
3. Empirická část	21
3. 1. Má pozice v terénu, etická dilemata a aktérky výzkumu	21
3. 2. Násilí a pouliční bitky očima romských teenagerek	27
3. 2. 1. Násilí se prostě stane	27
3. 2. 2. Kluci jsou agresivnější	31
3. 2. 3. Kluci za nás někdy řeší spory	34
3. 2. 4. Bitkujem se a často je taky dostanem slova	37
3. 2. 5. Holky kluky vynervují	39
4. Závěr	43
Literatura	46
Příloha.....	53

1. Úvodem

Svůj výzkum jsem založila na spolupráci s romskými teenagery¹ z Prahy. Poprvé jsem přišla do terénu v září v roce 2013, jako koordinátorka nízkoprahového klubu pro romskou mládež v Praze. Po pár týdnech se na základě rozhovorů a sledování teenagerů projevilo jako dominantní téma násilí, jak ve verbální komunikaci, tak ve vizuálním diskurzu. Parta teenagerů, která si se mnou na toto téma často povídala, se zdála jako autonomní skupina upínající svou identitu k pražské čtvrti, kde se nachází klub a kde také tráví veškerý volný čas. Později jsem zjistila, že takových skupin je po Praze více a právě tyto party mezi sebou řeší spory plánovanými pouličními bitkami. Tento fenomén natolik upoutal moji pozornost, že jsem se mu věnovala další rok a zabývala jsem se jím detailně ve své diplomové práci na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Zaměřila jsem se na to, co vlastně násilí pro teenagery znamená, co si pod tímto pojmem představují, v jakých formách se objevuje v jejich diskurzu. Na základě předešlého výzkumu jsem došla k závěru, že by bylo zajímavé pohlížet na násilí a jeho význam z genderového hlediska – konkrétně z pohledu dívek. Komunikace o násilí byla s dívkami odlišná než s kluky. Kluci byli v rozhovorech dominantnější, stejně jako je násilí ve spojení s nimi výrazně více akcentováno v teoretické literatuře. Nicméně během prvního výzkumu o násilí jsem často cítila potřebu dát více prostoru dívkám, pro které je násilí také součástí života, jen trochu jinak než pro kluky. Cílem této studie se proto stalo vysvětlit, jak rozumějí násilí právě dívky, jak o něm uvažují a jak ho verbalizují. Zajímá mne, jaké asociace dívky s násilím spojují a následně jaké jednání mohou tyto asociace zakládat. V textu často uvádím i výpovědi kluků a probírám odlišnosti a podobnosti, jelikož násilí dívek a kluků od sebe nelze oddělit.

Studie, které se věnují problematice násilí, se nejčastěji objevují ve spojení s mládeží ve věku mezi 15 a 20 lety. Teenageři vidí svět jinými očima. Toto období je pro mladé lidi velmi náročné, jelikož prochází proměnou v dospělého člověka. Vyrovnávají se s ním pomocí různých strategií. Často sklouzávají právě i k násilným projevům, tak to alespoň interpretuje psychologická, sociologická a pedagogická literatura. V tomto období je pro ně stěžejní vrstevnická skupina, v níž se mladí lidé názorově ztotožňují a přijímají sociální jevy, jako je násilí, které ale může nabývat různých podob. Corsaro a Ederová (1990) vnímají vrstevnické kultury jako soubor aktivit, hodnot a zájmů, které děti v interakci s vrstevníky produkují a sdílejí. Je to období nejistoty, kdy vzhlíží především ke svým vrstevníkům, kteří se jim

1 V textu budu převážně nahrazovat termín mládež významově blízkým anglicismem „teenager“.

stávají i určitými průvodci a idoly (Corsaro, 2005). Děti a mládež jsou obvykle popisováni v kontextu primární a sekundární socializace. Badatelé předpokládají, že v rámci obou procesů se postupně stávají dospělými. Antropologie, ale i sociologie dětství naopak přistupuje k dětem jako k aktérům, kteří vytvářejí svět vlastních významů. Současné studie stále častěji nabízejí pohled na svět romských dětí právě z tohoto úhlu pohledu (viz Nosál 2002, Bittnerová, Doubek, Levínská 2013, Fatková 2013).

Dále lze násilí velmi často nacházet v kontextu genderu a maskulinity. Podle mnohých výzkumů existují genderové rozdíly v užívání násilí. Jako agresivnější jsou popisováni muži, nicméně i ženy mají k násilí určitý vztah (Vigil, 2003). Vigil (2003) ve své práci hovoří konkrétně o ganzích, nicméně podle něj jsou jak mladí chlapci, tak i dívky oběťmi kulturního konfliktu, chudoby, problémů v rodině a ve škole.

Pro můj výzkum se ukázal jako vhodný interdisciplinární přístup. Vycházela jsem z poznatků z několika vědních oborů, od romistických textů po práce antropologické, sociologické, psychologické i kriminologické. Cílem mé studie je především nabídnout perspektivu romských dívek v kontextu jejich vrstevnické kultury. Co pro ně násilí představuje, jak o něm mluví, co vlastně říkají, když o něm mluví. Nebudu tedy hovořit o reálných aktivitách, i když není třeba zpochybňovat, že asociace a zkušenost jsou v přímé souvislosti. Mým cílem je představit logiku či přesněji klíčové modely uvažování o násilí. Kulturní modely (schémata)² pomocí nichž data analyzuji představují určité interpretační rámce, skrze něž aktérky rozumí světu (Bittnerová, Doubek, Levínská, 2011). Ve své práci si stanovuji za cíl zjistit, jaká schémata užívají k uvažování o násilí romské dívky a jak jsou tato schémata v reálném diskurzu vyjednávána.

Tomuto tématu jsem se střídavou intenzitou nablízku již několik let. Tedy i můj přístup k této problematice, k terénu, ke konkrétním aktérkám a aktérům výzkumu, se průběžně proměňuje. Zajímavým momentem výzkumu pro mne byla a je i sebereflexe a reflexe terénu. Je to nekončící proces. Zúženou verzi této bakalářské práce jsem v jejích počátcích nabídl romistickému časopisu Romano Džaniben a pak jsem téma dále hlouběji rozpracovala do této práce.

2 Pojmy „schéma“ a „kulturní model“ jsou v kognitivně antropologické literatuře vzájemně zaměnitelné (Strauss, Quinn; D'Andrade in Bittnerová, Doubek, Levínská, 2011). Dále v textu budu s ohledem na jednodušší užívání pracovat převážně s termínem „schéma“. V kognitivní antropologii se pro označení schémat používají kapitálky, proto je i já budu ve své práci užívat.

2. Teoretická východiska

2. 1. Co je násilí

Násilí je jen zřídka definováno neutrálně. Asociuje mnoho významů a uniká kategorizaci. Nejčastěji je spojováno s významy převahy, moci, poškození nebo nežádoucího jednání. Lze jej nahlížet v rovině fyzické, sociální i symbolické. Já ve své práci představuji násilí jako součást každodenního života romských dívek. Násilí je zde oproštěno od představy patologie, stává se spíš nástrojem, pomocí něhož se lze vztahovat k okolí i k sobě samému. Násilí, které je předmětem této studie, je násilí fyzické, násilí, které je namířeno na tělo a jeho prožívání.

2. 1. 1. Jak definovat pojem násilí

Fyzické násilí je v kontextu euroamerické společnosti nahlíženo v souvislosti s „normalitou“ a sociální patologií. Je zřejmé, že násilí je součástí společnosti, je však nahlíženo jako negativní sociální jev. Tento přístup je zřetelný především v psychologii, která vnímá aktéry, jež užívají násilí, jako devianty a jejich interakci s okolím považuje za patologickou. Ale i v tomto typu literatury je identifikována sociální podstata fyzického násilí. Fyzické násilí může být performance osobní či skupinové převahy (Spurný, 1996), kdy lze pomocí takového chování docílit podřízeného postavení jiných lidí ve vztahu k násilníkovi (Koukolík, Drtilová, 2006). Každá společnost si navíc vymezuje pomocí zákonů a norem, které projevy agrese jsou ještě sociálně únosné a které již nikoli (Raboch, Zvolský, 2001). „Tím autoři připouštějí, že fyzické násilí (resp. agrese) je součástí každodennosti, vstupuje do interakcí a myslí jedinců nikoliv pouze jako deviace, ale také jako legitimní nástroj sociálního vyjednávání“ (Trachtová, 2015: 11).

Násilí, jako jev, který je součástí sociálních procesů, vnímají především sociálně vědní teorie. Tyto teorie nabízejí různé interpretace povahy a významu násilí ve společnosti. Podle mne dokáží problematiku vzniku a existence násilí uchopit nejkomplexněji.

Jak už jsem zmínila v úvodu, násilné jednání, ve smyslu fyzického napadení, je v literatuře velmi často tematizováno ve vztahu ke kriminalitě a mládeži. Mládež zde představují mladí lidé ve věku 15-20 let (Smolík, 2006). Právě ti jsou v rámci vědeckého diskurzu považováni za největší násilníky. Důležitou roli zde hraje sekundární socializace v rámci vrstevnických skupin. Erikson (2002) uvádí, že v současné euroamerické společnosti představuje toto období psychosociální moratorium, kdy probíhá změna sociální a sexuální identity. Mladí lidé jsou si v této fázi života nejistí a berou si za vzory a idoly své vrstevníky.

Teenageři v tomto období odmítají odpovědnost a dávají přednost experimentování v oblasti sexuální či sociální. Podle Matouška a Kroftové (2003) tak může být fyzické násilí mladých lidí reakcí na psychický tlak nebo ho lze interpretovat jako součást životního stylu skupin mládeže, které se nacházejí v liminálním období (Turner in Heřmanský, 2012).

2. 1. 2. Násilí v různých sociálně vědních kontextech

Násilí jako odsuzované jednání je velmi často spojováno s tématem marginalizace. Některé studie fyzické násilí interpretují jako důsledek marginalizovaného postavení, jako odpověď na sociální nepřijetí a frustraci. Wilson a Sampson (1995) upozorňují také na práce interpretující násilí lidí žijících v ghettech v souvislosti s jejich původní domorodou kulturou. Proti těmto dvěma vyhraňujícím liniím uvažování o fyzickém násilí u marginalizovaných skupin nabízí Shaw a McKay (in Sampson, Wilson, 1995) koncept, který přiznává lidem v sociálním vyloučení účast na dominantní kultuře a zároveň přiznává vliv prostorového vyloučení a marginalizace na přítomnost fyzického násilí. Autoři hovoří o tom, že tito lidé sdílejí základní majoritní hodnoty, ale zároveň jsou zde přítomny hodnoty subkultury násilí. Obě sféry pak spolu koexistují. Násilí není cílem, ale je předpokládáno a tolerované. Je bráno jako součást života v některých komunitách, jejichž obyvatelé jsou sice s majoritními hodnotami obeznámeni, ale nemají podmínky k tomu je naplňovat. Násilí se jim „prostě děje“ a oni jsou dokonce nuceni s ním počítat.

Násilí je v odborné literatuře dominantně spojováno s muži. Antropologické texty proto násilí dávají explicitně do souvislosti s tématem maskulinity. Například Julie Peteet ve svém textu *Male Gender and Rituals of Resistance in the Palestinian "Intifada": A Cultural Politics of Violence* (1994) hovoří o násilí jako o rituálu sloužícímu k přeměně chlapce v muže. V rámci tohoto procesu podle ní dochází k sociální konstrukci mužství. Jak se ukazuje, nemusí být tedy násilí nutně chápáno dominantně jako výraz marginalizace. Násilí je otázkou sociální pozice jedince ve společnosti.

Studie, zejména ty, které se zabývají společností v minulosti (a to i evropské), interpretují fyzické násilí mužů ve vztahu k vyjednávání a získávání cti, tedy i sociálního statusu. Boj stvrzoval i morální hodnotu. Většinou se jednalo o „boj o čest“ (Polk, 1999). Síla je v patriarchální společnosti mužskou záležitostí, je třeba tuto mužnost ustanovovat, což následně mužům přináší důstojnost a čest. V moderní době je čest v rámci sociálního statusu

mužů významně ustanovována skrze jiné formy jednání a sebe prezentace. Fyzické násilí je zde spíše přítomno v ochotě a schopnosti ho užít než v přímém boji.

Násilí je třeba také chápat jako součást těla, resp. v konceptu vtělené kultury (embodiment). Podle Wacquanta (2006) dochází skrze dlouhodobé užívání násilí, ať už z jakéhokoli důvodu, k postupné asimilaci násilí tělem. Násilí dlouhodobě užívané, ať v reakci na marginalizaci, či jako součást životního stylu se po čase stává součástí těla, automatismem, o kterém člověk nepřemýšlí a jeho chování je tímto automatismem určeno. Praktikování násilí mění samo tělo, stejně jako ho vede k určitým reakcím na podněty, určuje pak i pohled na ty druhé, na jejich tělesnost jako takovou.

2. 1. 3. Co říká literatura k násilí žen

Na základě teoretické literatury lze vidět, že násilí je pojímáno především jako doména mužů. Přesto i v životě žen hraje násilí určitou roli. Chesney-Lind (2008) poznamenává, že násilnické ženy byly a budou, přestože v určitých epochách docházelo k jejich přehlížení. Unikátní okolnosti násilí dívek jsou často trivializovány či ignorovány, právě proto, že je k němu přistupováno stejně, resp. ve stejných kategoriích jako k násilí mužů. Násilí žen v tomto smyslu neodpovídá těmto mužským kategoriím. Povaha rozdělení genderových rolí je například v oblasti trestné činnosti zanedbána (Chesney-Lind, Irwin, 2008).

Přesto rozdíly v užívání násilí mezi dívkami a chlapci podle mnoha výzkumů existují. Na odlišnostech v chování a projevech agresivity u kluků a dívek se podílí mnoho faktorů. Meda Chesney-Lind a Katherine Irwin (2008) vysvětlují, že významy násilí žen jsou určeny patriarchátem a z něho vyplývající povahou genderové nerovnosti. Zásadními tématy ve vztahu k dívčímu násilí jsou podle nich genderové nerovnosti jako mužská dominance, především fyzická, a kontrola společnosti nad ženami a to především nad jejich těly a sexualitou. Dívky a kluci jsou od dětství vystavováni odlišnému přístupu a výchově, která je má připravit na odlišné sociální role.

Genderová nerovnost tlačí ženy³ do pozice, kdy je pro ně téměř nemožné užít násilí, aniž by to nemělo nedožrnné následky pro ně samotné. Na dívky jsou v této oblasti kladeny přísnější nároky na chování. Netoleruje se u nich „zlobení a rvačky“ (Urbanová, Večeřa a kol.,

3 V kontextu svého výzkumu předpokládám, že v 15 letech si již dívky utvářejí svoji femininní identitu. Proto i literatura, která se věnuje femininnímu násilí, může přispět k interpretaci mých dat.

2004). Podle Freira (1996), Artze (1998), Browna (2003), Morashe a Chesney-Lind (2006) obrazejí dívky svůj legitimní hněv vůči slabším soupeřům, kterými jsou jiné ženy. Kriminoložka Chesney-Lind (2002) upozorňuje na to, že ženy, které užívají násilí, se vymykají tradičnímu žensství, a společnost je proto postihuje tvrdším způsobem než muže. Jejich zločin je dvojnásobné pochybení – pochybily proti pravidlům jednání i genderovým rolím jako příslušnice „něžného“ pohlaví. Stereotyp dívek jako těch slabších z nich dělá snadnější cíl a jsou častěji trestány za chování nevhodné pro jejich pohlaví (Miller in Chesney-Lind, Irwin 2008). Ve společnosti vládne přesvědčení, že by měl být ženám těžký zločin naprosto cizí a pokud není, je třeba je napravit a znovu jim vštípit tradiční ženské role (Nedbálková, 2002). Podobně o této problematice hovoří Jana Benešová (2015) ve své práci o diagnostickém ústavu, kdy se pracovníci a pracovnice snaží dívky v zařízení vtěsnat do správné genderové škatulky, což se projevuje na mnohých úrovních fungování instituce. Podle Nedbálkové (2002) totiž dochází skrze násilnické chování žen k porušení tradiční představy žensství, mateřství a potažmo i mužství. Ženy, které sahají k násilí, z pohledu společnosti odmítají femininní normy, prorážejí do mužského světa. U mužů je naopak násilí v řadě ohledů akceptováno.

Také podle Čepeláka a Krabce (1986) pramení odlišnosti trestné činnosti mužů a žen z různého sociálního postavení obou pohlaví. Společnost klade na muže a ženy rozdílné požadavky. Spojuje si s nimi odlišné hodnoty a cíle a poskytuje jim odlišné prostředky k jejich dosažení. „Ať už muž či žena tomuto tlaku podlehne, nebo jej odmítne, budou mít tyto postoje jiný projev – např. i v charakteru kriminálního chování“ (Čepelák, Krabec, 1986: 14). Miller (in Chesney-Lind, Irwin, 2008) klade důraz na to, aby se v této oblasti nepřisuzovalo genderovým nerovnostem příliš důležitosti. Za prvé je podle autorky důležitost genderu kontextuální, za druhé existují i další motivy a procesy, které určitým způsobem modelují zkušenosti dívek a chlapců. Genderová nerovnost hraje roli, ale rozhodování dívek, konkrétně v gangu, o kterém Miller píše, je ovlivňováno dalšími skupinovými procesy jako vědomí ohrožení a potřeba respektu.

Ženy a muži tedy na jednu stranu vyrůstají v určitém fixním genderovém systému, nicméně genderu je třeba uznat i určitou míru flexibility. Genderové významy mohou být variabilní a záviset na sociálním kontextu. Flexibilita genderových konstrukcí v různých sociálních kontextech umožňuje dívkám vybudovat si pocit ženskosti různými způsoby (Miller in Chesney-Lind, Irwin, 2008). Ženy se tedy užitím násilí nemusejí nutně stávat muži, ani nepřebírají maskulinní rysy. Stále pro ně zůstává centrální jejich femininita (Ness, Jones

in Chesney-Lind, Irwin, 2008). Ness a Jones (in Chesney-Lind, Irwin, 2008), které dělaly výzkumy v hispánské a afroamerické komunitě, uvádějí, že násilnické dívky v jejich studii nejsou vnímány jako vzpírající se femininním normám. Násilí je v sociálně marginalizovaných komunitách naopak pro dívky prostředkem k dosažení silné femininity, stejně jako pro kluky maskulinity. Autorky hovoří o tom, jak hispánské a afroamerické ženy s nízkými příjmy selektivně přijímají normy střední bílé třídy a staví je vedle hodnot, které více korespondují s jejich životním stylem (srov. výše; Shaw, McKay in Sampson, Wilson, 1995). Namísto toho, aby Ness a Jones (in Chesney-Lind, Irwin, 2008) uvažovaly, že realita života těchto žen činí genderové normy irelevantními, čímž by došlo k popření genderové nerovnosti, tvrdí, že femininita zůstává pro ženy centrální a jejich násilí má ženské parametry. Podle autorek může být femininita redefinována tak, aby odpovídala rase (resp. etnické skupině) a ekonomické nerovnosti.

Tématu ženského násilí je věnován čím dál významnější prostor. Pracuje se na odhalování významů a motivací ženského násilí. Násilí může být pro ženy jedním z prostředků konstrukce identity, stejně jako pro muže. Moje studie chce přispět k této diskusi.

Jako teoreticko-metodologický rámec, který mi umožní rozklíčovat význam násilí pro romské dívky, užiji teorii kulturních modelů. Díky tomuto způsobu práce s daty budu moci analyzovat emickou perspektivu akterek. Pomocí kulturních modelů neboli schémat budu sledovat způsoby performance násilí, půjde mi o to odhalit schémata, která ustanovují násilí dívek jako legitimní (nebo naopak nelegitimní) v kontextu určitých situací, které dávají smysl a iniciují konání akterek. Budu zjišťovat, na která schémata se násilí dívek pojí. Metafory kulturních modelů jsou kumulativní, ve vzájemné interakci, propojené.

Kulturní modely jsou kognitivní struktury, skrze něž „člověk interpretuje svou zkušenost světa“ (Bittnerová, Doubek, Levínská, 2011: 39). Je zde již předpoklad jistého předporozumění situaci. O kulturních modelech můžeme uvažovat jako o volně plujících metaforách či asociacích, které neustanovují pevné struktury či mentální mapy (D'Andrade in Bittnerová, Doubek, Levínská 2011). Jsou spíše flexibilními šablonami, které nejsou jasně ohraničené, mají schopnost být mnohoznačné a vázat se na různé situace sociální reality. Nejsou to jen myšlenkové rámce založené na verbalizaci, ale také další reprezentace ustanovené jinými typy vjemů, jako například vizuální obrazy, zvuky, vůně. Toto vše slouží jako interpretační rámce, skrze které aktéři rozumí světu, ale nepředstavují přesvědčení či

logické věty. Nicméně přesto přese všechno mají tendenci vytvářet prototypická (Lakoff, 2006) schémata, díky kterým lze porozumět a uchopit sociální realitu. Svým způsobem předurčují smysl jednání (řeči) v kontextu konkrétních situací.

Teorie kulturních modelů vychází z kognitivní antropologie, která kulturu nejprve vnímala jako soubor určitých vědomostí a schopností, které si člověk osvojuje. Nicméně tato představa byla později odsunuta do pozadí a nahrazena konceptem kulturních modelů, které vnímají kulturu jako internalizované vědění (Keesing in Bittnerová, Doubek, Levínská, 2011). Teorie kulturních modelů vychází z pojetí distribuovaného modelu kultury podle Theodora Schwartze (in Bittnerová, Doubek, Levínská, 2011). Jde o to, že „význam se zde chápe jako proces – v myšlení a komunikaci živých lidí. Podstatný je tedy prostor setkávání těchto lidí, (...) Pakliže zásadní charakteristikou kulturních významů je, že jsou sdílené, prostor není důležitý kvůli geografické lokalizaci, ale zejména jako prostor sdílení“ (Bittnerová, Doubek, Levínská, 2011: 31).

Schémata jsou tedy východiskem pro porozumění a uchopení sociální reality, současně předurčují smysl jednání a řeči v kontextu konkrétních situací. Budu tedy skrze koncept kulturních modelů sledovat jaká schémata a metafory se pojí s násilím v kontextech, ve kterých se ocitají aktérky mého výzkumu – romské dívky.

2. 2. Romové

Romství není dáno pouze deklarací či cíleným vymezováním hranic ze strany samotných Romů, ale je udržováno na základě heterostereotypů majority, která následně Romy vtlačuje do marginalizované pozice (Doubek, 2013). K lidem, kteří jsou majoritní společností považováni za Romy, je přístupováno specificky a to jim velmi často komplikuje život. Musí této situaci dlouhodobě čelit a vyrovnávat se s ní. Často jim jsou kolektivně připisovány charakteristiky na základě stereotypního vnímání, domnělé či skutečné vlastní zkušenosti s několika jedinci nebo na základě záměrně šířených nepravd. Diskriminace je jednou z hlavních příčin neúspěchu Romů ve všech klíčových oblastech života (Trachtová, 2015). Aktérky mého výzkumu se považují za Romky a podle všeho jsou si vědomy, že je tak vnímá i majoritní společnost. Uvažují tedy o nich ve své práci na základě uvedených skutečností jako o příslušnicích romské menšiny.

2. 2. 1. Romové v České republice

Romové jsou skupina, která rozumí svému místu ve společnosti mimo jiné skrze svůj obraz, který tato společnost o ní má. To znamená, že pozici Romů v naší společnosti definuje diskriminace a sociální odmítnutí.

V České republice tvoří Romové jednu z nejpočetnějších národnostních a etnických menšin. Velká část z nich při sčítání lidu nedeklaruje romskou národnost (Hlaváček, 2014). Je třeba zohlednit skutečnost, že někteří Romové přestávají užívat romský jazyk (Kubaník, Sadílková, Červenka, 2010) a postrádají vnitřní oporu pro udržování romské identity (Gabal, Václavíková Helšusová, 2002). Jejich chápání etnicity je odlišné, než u skupin, populací, které prošly etnoemancipačním procesem. Deklarace dominantní národnosti odkazuje na příslušnost k státnímu území. Navíc přihlášení se k ní pro mnohé může představovat cestu pryč od diskriminace. Roli hrají i asimilační tlaky, kterými od 2. poloviny 20. století procházejí.

Ne zcela řídkým jevem je vyjadřování distance Romů od ostatních příslušníků romské menšiny (Doubek, 2011). Hlavním důvodem bývá jejich úspěšné jazykové začlenění, získání vzdělání a přiblížení se způsobem života majoritní společnosti. V rámci tohoto procesu přejímají pohled majority a vzdalují se uvažování romské menšiny (Bittnerová, Doubek, Levínská, 2011). Aby se člověk mohl stát součástí české společnosti, která je výrazně homogenní, je třeba získat určitě vzdělání a uplatnění na pracovním trhu. Podmínkou dosažení vzdělání je zvládnutí českého jazyka, díky čemuž následně roste i šance na získání vhodného zaměstnání. Škola pro romské děti představuje prostředí, kde je produkován mainstreamový diskurz a schémata. Nicméně vzhledem k nízké úrovni vzdělanosti a tedy i pracovní kvalifikace napříč romskou populací je Romům přístup na pracovní trh ztížen. V důsledku naplnění těchto snah a přiblížení se majoritě někteří opouští romský jazyk a romskou kulturu (Gabal, Václavíková Helšusová, 2002). Další věcí, která Romům stěžuje život, je i jejich socio-kulturní odlišnost, jako například funkčnost silných rodinných vazeb a solidárních sítí. V těchto oblastech se těžce konfrontují s majoritními normami (Socioklub, 2008).

Většina Romů v České republice má obavy se přihlásit k romské národnosti. Ať jsou integrování, či ne, musí bohužel v České republice každodenně čelit předsudkům a diskriminaci. „Být Romem v české společnosti je značně diskvalifikující a jsou si toho vědomi i sami Romové“ (Gabal, Václavíková Helšusová, 2002: 18). To je právě důvodem, proč se většinou nepodílejí na veřejném životě. Romská menšina postrádá vnitřní soudržnost,

která by sloužila k prosazování vlastních zájmů a posilování identity. Jejich zapojení do společnosti, tedy uplatnit se na pracovním trhu, získat vzdělání atd., je stále obtížné, a to jak v důsledku jejich odlišností vycházejících z jejich historických zkušeností, tak kvůli negativnímu přístupu ze stran majoritní společnosti. Napětí mezi romskou menšinou a majoritou vzrůstá a v každodenním životě dochází ke zhoršování vztahů, ke skrytým i otevřeným projevům diskriminace a nárůstu rasismu a xenofobie ze strany majoritní společnosti (Rada vlády, 2009). V české společnosti zatím nedochází příliš k uplatňování pozitivních integračních programů, proto se projevuje spíše segregace této menšiny, která se zdá být obhájena představou, že se stejně Romové nejsou schopni integrovat (Gabal, Václavíková Helšusová, 2002). Majoritní společnost vnímá Romy jako odlišnou skupinu a většinou je odmítá.

Příslušníci romské menšiny jsou v České republice vytěsňováni na okraj společnosti a je jim ztížen přístup ke zdrojům a příležitostem, které jsou běžně zbytku společnosti přístupné. Podle zprávy Rady vlády pro národnostní menšiny (2009) patří značná část romské menšiny v České republice v současnosti do skupiny lidí ohrožených marginalizací či již vyloučených. Dosahují podstatně nižšího vzdělání, mají omezený přístup na trh s byty, trpí vysokou nezaměstnaností a v poměru k celkovému počtu obyvatel mají Romové neúměrně velký podíl na trestné činnosti (Rada vlády, 2009). Počátkem tohoto začarovaného kruhu může být české školství, které ale doposud nemá příliš rozvinutý systém podpory vzdělávání romských dětí. Romské děti často nezvládnou základní vzdělání a proto je pro ně možnost vzdělání středního téměř uzavřena (Gabal, Václavíková Helšusová, 2002). Komplikace se vzděláváním mohou spočívat v jazykovém a kulturním handicapu generace rodičů, který následně brání vzdělanostní mobilitě dětí. Také je však v českém vzdělávacím systému stále přítomna diskriminace a je porušováno právo Romů na vzdělání (Nadace, 2014).

Diskriminace na základě etnické příslušnosti se projevuje, jak už jsem výše zmínila, jak v oblasti školství, tak na pracovním trhu i na trhu s bydlením. Romové jsou často nuceni přijímat zaměstnání spojená s hrubou fyzickou prací či čerpat sociální dávky (Říčan, 1998). V důsledku své sociální situace musí někteří žádat o ubytování na ubytovnách, které bývají často v katastrofálním stavu, a vznikají tak sociálně vyloučené lokality, které umocňují napětí mezi nimi a majoritou. Dnes lze hovořit o 606 vyloučených lokalitách, kde žije až 115 tisíc obyvatel, z nichž velkou část tvoří Romové (GAC, 2015).

Příčiny situace, kterou jsem nyní popsala, mohou spočívat v období několik desetiletí zpět. Pokud se podíváme dovnitř romské komunity na konkrétní proměny, dříve měly v

romské rodině všichni svá práva a povinnosti, které byly určovány na základě pohlaví a věku (Davidová, 1995). V současnosti však pronikají aspekty české kultury do kultury romské a v důsledku toho se romská menšina stává různorodější. Lze tedy vidět výrazné odlišnosti mezi jednotlivými Romy v tom, nakolik se považují za Romy a ctí své tradice (Lacková, 1997). Romské rodiny a komunity se nacházejí v různé míře přechodu od tradiční k asimilované či integrované podobě. Jsou v neustálém kontaktu s majoritní společností, která je různým způsobem ovlivňuje. V sociálních sítích Romů se objevuje mnohem více Neromů, zmenšují se sociální rozdíly mezi rolemi dívek a chlapců, a v oblasti výchovy dětí začínají být rovnocenné požadavky bez ohledu na pohlaví dítěte (Dumon in Dřímál, 2004). Podle Dřímála (2004) jsou v rámci tohoto asimilačního procesu rodiny významnými činiteli dětí díky svým kontaktům s neromskými vrstevníky. Děti se setkávají s příslušníky majority ve škole i v rámci trávení volného času. Na povahu asimilace romských rodin mají významný vliv také socioekonomické podmínky, ve kterých žijí, nebo například dosažené vzdělání otce rodiny (Bačová in Dřímál, 2004).

Davidová (1995) píše, že způsob života je relační kategorií v celém vývojovém procesu poválečné cesty Romů v Čechách a na Moravě. „Je průřezem dynamiky jejich vývojových změn i nástrojem společenského pohybu. Etnosociální struktura způsobu života Romů má své vývojové dimenze. Dichotomizujeme ji, byť zjednodušeně, na `tradiční` a `současnou`“ (Davidová, 1995: 41). Postavení Romů v majoritní společnosti je komplikované. „Na jedné straně na ně působí sféra vlastních vlivů ze strany svého etnika, své národnosti - tedy vlivů tradičních i nových, na straně druhé sféra vlivů `vnějších` ze strany okolní společnosti, která na ně působí často rozporuplně, mění se jejich hodnotová orientace, což však nemusí být vždy v rozporu s jejich identifikováním se s vlastním romstvím“ (Davidová, 1995: 41). Podle Davidové (1995) existuje ze strany Romů dichotomie „oni“ a „my“, tedy hlavní polaritou je gadžo⁴ a Rom.

Na základě toho, co jsem právě uvedla, je třeba si uvědomit, že je nezbytné nahlížet na Romy a jejich jednání v kontextu majoritní společnosti. Tyto dvě části od sebe nelze odtrhnout a zabývat se jimi jednotlivě. Romská kultura je charakteristická především svou orientací na kulturu majoritní společnosti. Jejich vzájemný vztah nelze chápat jako přechod od tradiční k asimilované formě komunity (Tošner, 2003). Postavení dětí a mládeže v těchto

4 V textu budu užívat termíny gadžo a Nerom a to podle toho, zda se odvolávám na emickou perspektivu informátorů, či na politicky etické interpretace.

podmínkách není jednoduché. Často jsou socializováni do marginalizovaného postavení. V kontextu majoritních norem se ocitají jen ve škole. Také ale samozřejmě svoji funkci plní média. Distribuce kultury tedy probíhá na několika územích, která nejsou propojená a nabývají některá i protichůdná schémata. Děti a mládež tedy disponují množstvím schémat, která si osvojili a utvořili v různých kontextech.

2. 2. 2. Romové v Praze

V Praze lze identifikovat zhruba šest lokalit, v nichž tvoří převážnou část obyvatelstva příslušníci romské menšiny. Nicméně v celkovém počtu romských obyvatel vůči oblasti Prahy v nich žije jen jedna třetina z nich. Dvě třetiny z odhadovaného počtu 13 – 17 tisíc romských obyvatel žijí mezi majoritním obyvatelstvem. Zmiňovaných šest lokalit nelze charakterizovat jako vyloučená ghetta, přestože jsou uvedeny v Analýze sociálně vyloučených lokalit (GAC, 2015). Jde o bloky domů v běžné zástavbě s občanskou vybaveností a jejich obyvatelé mají různou životní úroveň. Většinou jde o starousedlíky, kteří si již vytvořili určitou lokální identitu a příslušnost k dané čtvrti, vědí jak jejich lokalita funguje a mají k ní silné sociální vazby (Socioklub, 2008). Tato čtvrt pro ně může představovat prostor „sociálních obsahů“ mezilidských vztahů a zážitků (Roubal, 2003). „Tuto skutečnost považujeme za klíčovou k porozumění životních strategií Romů žijících ve městě a jejich migraci v rámci jednotlivých urbánních celků“ (Socioklub, 2008: 52).

Největší zastoupení Romů v Praze nalezneme podle odborníků ve čtyřech městských částech, a to v Praze 3, Praze 8, Praze 9 a Praze 13 (Socioklub, 2008). Na rozdíl od jiných regionů jsou obyvatelé Prahy k Romům tolerantnější a podle výzkumů vychází, že je v Praze větší podíl těch, kteří hodnotí svůj vztah k Romům jako dobrý či stejný jako k jiným skupinám obyvatel (Socioklub, 2008). Nicméně i v Praze nalezneme obyvatele s ryze negativním přístupem, kteří někdy Romy dokonce fyzicky ohrožují.

Romové v Praze, ale i v jiných částech České republiky tedy nepochybně žijí v obtížné sociální situaci, která ovlivňuje jejich jednání a stimuluje je k různým reakcím a strategiím (Trachtová, 2015).

2. 2. 3. Romská žena

Kulturní modely se ustanovují v rámci různých kontextů. Dalším, který je třeba zmínit je kontext postavení romské ženy. Je tedy na místě využít jako odrazový můstek také studie o

tradiční romské ženě, jejím postavení v rodině a ve společnosti. „Každá společnost, každá doba si vytváří vlastní obraz ženství a mužství souhrnem očekávání, předsudků a společenských norem” (Valdrová, 2004: 9). Společenské postavení je kontextuální a vyjednávané a je třeba říci, s jakými vlivy a možnými očekávání se setkává romská dívka ve vztahu ke své romské komunitě i k majoritní společnosti. Vzhledem k zaměření výzkumu je třeba určitý vhled do problematiky vnímání romské ženy a rozdělení genderových rolí v tradiční romské rodině. Nicméně postavení romské ženy nepochybně prochází v současnosti mnohými změnami, působí na ni majoritní trendy a vzorce chování (Davidová a kol., 2010).

Romská žena byla podle romistické literatury považována v určitém smyslu za bytost menší důležitosti, určenou k tomu, aby milovala, rodila a vychovávala děti, obstarávala jídlo a domácnost. Romská žena je tedy spojována především se soukromou sférou (Poláková, 2014) a její hlavní povinnost je péče o rodinu (Vančáková, 2004). Její postavení bylo podle Evy Davidové (2010) v rodině do nedávna velmi nízké a potupné. Romský muž byl v tradiční rodině považován za naprostou autoritu a žena se mu musela často podřizovat a respektovat ho. V souvislosti s tímto autoritativním postavením romského muže Alena Kajanová (2016) ve své práci hovoří o kategorii, kterou pojmenovala jako hegemonie maskulinity. Romistická literatura také hovoří o období, kdy se z děvčátka stane dívka, což je určováno od první menstruace a následně je dalším zlomem, když se z dívky stane žena, a to sňatkem a založením rodiny (Poláková, 2014). Na vyšší stupeň v hierarchii rodiny se dostává až porozením dětí (Žlnayová, 1996).

Michaela Unucková ve své práci *Žijí mezi námi: historie a současnost Romů* (2007) uvádí, že v tradiční romské rodině jsou holky a kluci připravováni na tyto životní role přímo v rodinném prostředí od dětství. Dívky jsou matkami připravovány na roli „dobré ženy“ a budoucí snachy. Chlapce zaučují jejich otcové do jejich řemesla. Žena má tedy v průběhu života poměrně jasně vymezenou roli a její život je spjat především s askriptivním statutem.

Tradiční romská rozšířená rodina byla přísně patriarchální (Lázníčková, 1990) a bylo v ní celkem běžně přítomné domácí násilí vůči ženám, které neměly příliš šanci s ním bojovat. „Každá romská žena je zvyklá na to, že ji muž občas udeří. (...) Muž bil a bije ženu často ze žárlivosti. Žárlivost je také chápána jako projev lásky. Muž, který nežárlí, svoji ženu nemiluje. To samé platí o ženě. Naproti tomu dává žena často veřejně najevo, jakého má manžela sukničkáře. Muž je na to hrdý a žena také, protože si ze všech žen vybral právě ji za svojí životní družku” (Žlnayová a kol., 1996: 38). Nicméně žena rozhodně neměla podobné možnosti, pokud vyjádřila zájem o jiného muže, byla za to potrestána. Domácí násilí je tedy

celkem každodenní realitou romské ženy v tradiční rodině. Davidová píše: „Muž může dělat, co se mu zlíbí, může své ženě být nevěrný, může ji bít nebo ji dokonce i opustit“ (Davidová, 1995: 105). Žena bere například facku jako projev lásky a zájmu. Nicméně také uvádí, že výjimkou je situace, kdy ženu bije muž bezdůvodně, ze zlosti. Takové bití již není tak samozřejmě přijímáno (Hájková, 2001).

U Romů jsou pojmy jako „hrubost“ a „jemnocit“ chápány jinak, než je na ně zvyklá Neromka z pozice své socializace. Beate Eder-Jordan (2011) píše, že v souvislosti s hrubostí nebo surovostí většinu Neromů napadne fyzické násilí. U Romů dříve téma domácího násilí vlastně ani nebylo tématem, téměř se o něm nemluvalo. Nicméně tradiční romské komunity již prošly nebo prochází proměnami. Vedou se debaty o tom, jakým způsobem může ovlivnit romskou komunitu zrovnoprávnění žen. Mládež navštěvuje školu, stýká se s vrstevníky, setkává se tak se světonázorem neromské majority a je jím ovlivňována. Nicméně romská žena se musí potýkat nejen se svojí kulturou a její představou o povinnostech a právech žen, ale i s majoritní kulturou (Němec a kol., 2010).

Jak už jsem zmínila výše, očekávání od romské ženy v tradiční romské komunitě byla jasná. Stejně tak dokážeme na základě literatury popsat očekávání vůči ženám v rámci majoritní kultury. Na základě odborné literatury lze říci, že majoritou deklarovaný kulturní model spojený s násilím je NEPER SE. Schéma vztahující se k ženskému násilí je pak HOLKY BY SE VŮBEC NEMĚLY PRÁT. Tato schémata jsou majoritou reprodukována například školou (Gellner, 2003), jak už zmiňuji o pár řádek výše, ale třeba i lokální skupinou. Samozřejmě si uvědomuji, že v globalizované společnosti jsme ovlivňováni i dalšími institucemi, které tvarují naše hodnoty a normy. Tedy změny v postavení romské ženy jdou ruku v ruce s aktuálním postavením romské komunity ve společnosti (Pulkrábková, 2009).

3. Empirická část

3. 1. Má pozice v terénu, etická dilemata a aktérky výzkumu

Již téměř tři roky se věnuji tématu násilí ve spojení s romskými teenagery. Začalo to v roce 2013 v nízkoprahovém klubu v Praze, kde mě k tématu přivedla parta romských kluků a holek, kterým bylo mezi 14 a 17 lety. Trávili spolu dětství v jedné pražské čtvrti, k níž si utvářeli silnou lokální identitu. Každý pochází z jiné rodiny, ale byli spolu hodně času, jak říkali „chodíme spolu ven“. A dodávali „kam chodíš ven, tam patříš“. Upínali se tedy k jedné konkrétní pražské čtvrti nejen identitně, ale také sociálními vazbami. Jako parta velmi často tematizovali násilí a pouliční bitky mezi různými partami v Praze. Násilí bylo v jejich případě to, na čem se ustanovoval jejich kolektiv, vzájemné vazby i obsah. Násilí bylo hnací silou party, hlavním tématem většiny rozhovorů. Přítomnost násilí v jejich životě lze interpretovat jako reakci na situaci, ve které se ocitají (Trachtová, 2015). Ness a Jones (in Chesney-Lind, Irwin 2008), popisují násilí jako prostředek k dosažení silné feminnity a maskulinity v kontextu, v němž mají adolescenti pocit, že jsou uzavřeni před majoritou, tedy bílou, střední třídou.

Dva roky po začátku výzkumu jsem začala navštěvovat další nízkoprahový klub v jiné pražské čtvrti, kde se můj vzorek respondentů rozrůstal účelově, tedy s ohledem na kritérium deklarace romství, dále se zaměřením na teenagery a konkrétně na romské dívky. Předpokládala jsem, že řada schémat je mezi romskými teenagery v Praze přítomna v kolektivní rovině, a to se mi potvrdilo. V klubu jsem při svých návštěvách prováděla zúčastněné pozorování a neformální i polostrukturované rozhovory především se zaměřením na dívky. Objevovala jsem zde téměř stejný diskurz, jako v prvním klubu. Nicméně tento prostor se lišil tím, že byl jakýmsi „neutrálním“ územím, kde se setkávalo mnoho pražských romských part, které jinak běžně kvůli ochraně svého teritoria pořádaly bitky. Podle pracovníků klubu byly začátky společného fungování part v prostoru klubu velmi komplikované. Především ze strany místní party, která si nízkoprah přivlastňovala a snažila se proti nově příchozím vymezovat. Pracovníci řešili mnoho sporů, sami roztrhávali několik fyzických konfliktů, dokonce doprovázeli některé skupiny na tramvaj, aby nedošlo k bitce v nejbližším okolí klubu. Po čase se soužití part v tomto prostoru stalo samozřejmější a naučily se vedle sebe v klubu fungovat.

Dalším prostorem, kde se výzkum odehrával, byla sociální síť Facebook. Facebook hraje v teenagerských vztazích a vyjednávání sporů významnou roli. Podle Millera (2011)

může být Facebook prostředkem, skrze který lidé kultivují své vztahy, ale také něčím, co devastuje soukromí a kde vznikají spory a skandály. Někteří lidé podle něj věří více pravdám řečeným online na sociální síti, než *face to face*. Aktérky výzkumu si mne všechny na Facebooku přidaly do přátel a běžně jsme zde spolu komunikovaly. Na profilech dívek se frekventovaně objevovaly debaty na téma bitek a rozdmýčávaly se zde konflikty. Aktérky věděly o tom, že provádím výzkum a Facebook nám sloužil ke společné komunikaci. Počítala jsem tedy s jejich dříve vysloveným souhlasem s užíváním informací z komunikace s nimi přeneseně i pro tuto sociální síť. Jak už zmiňuji dříve, komunikace zahrnovala i další osoby, které se účastnily různých diskuzí na Facebooku a jejich souhlas jsem neměla možnost získat. Zaštituji se zde tedy proto prohlášením správců Facebooku: „Když něco sdílíte jako Veřejné (například když v nástroji pro výběr okruhu uživatelů vyberete možnost (Veřejné), je to považováno za veřejnou informaci“ (Facebook, 2016). Jména všech dalších osob pro jejich bezpečí a soukromí anonymizuji, i přesto, že byly jejich profily volně přístupné, tedy informace, ale i fotografie na nich veřejné.

Moje pozice v terénu byla od počátku složitá, ač v různých fázích odlišně. Všechny aktérky věděly, jaký výzkum provádím a že budou jejich jména anonymizována, přesto však byly rozhovory na počátku rozpačité. Soudím, že převážně kvůli tématu výzkumu. Často nebyly o bitkách a násilí ochotné vyprávět. Měly strach, že mi prozradí informace, které bych mohla použít proti nim. Jak samy říkaly: „*Hale tohle fakt neříkej, že jsem jí takhle pomlouvala, že jsem to o ní říkala...*“ (terén. pozn. Tamara, Brooklyn, březen 2016). Nicméně v určitých momentech jsem cítila, že jsou dívky hrdé na to, že mám zájem získávat informace o bitkách právě od nich a ne od kluků, v čemž se odráží jejich vnímání násilí jako něčeho, co přirozeně spadá spíše do světa kluků. Kluci byli rozhovorům s dívkami často přítomni a vydobývali si pozornost, snažili se dívky přebít svými zkušenostmi. Dívky se tedy často dostávaly do pozadí, což jsem musela opatrně vyrovnávat a vracet jim pozornost. Zajímaly mě ale i informace, které jsem získávala od kluků, protože určitým způsobem dotvářely kontext. Jak uvádím výše, citace kluků také v textu často z těchto důvodů používám, přestože je mým cílem v této práci věnovat se především dívkám.

Během výzkumu jsem se potýkala s několika problematickými aspekty výzkumné práce. V první řadě si musím přiznat, že jsem gadžovka. V rámci prvního výzkumu v pozici pracovnice klubu, v druhé části jako návštěvnice klubu s nevyjasněnou pozicí. Nicméně v obou případech jsem se setkávala s omezeními způsobenými skutečností, že mě aktéři výzkumu pojmají jako příslušníci majority, která je může nějak negativně postihnout. V

druhém nízkoprahovém klubu jsem musela reflektovat svoji zvláštní pozici osoby, která nemá v klubu žádný jasný status. Nebyla jsem pracovnice ani účastnice klubu. Navíc do prostoru nízkoprahového klubu běžně jiní dospělí lidé, kromě pracovníků, nechodili, dokonce mají přístup zakázaný. S čímž souvisí i druhá problematická stránka výzkumu s teenagery a to můj věk. Nejsem vrstevnicí, se kterou by teenageři běžně trávili čas. Věkem bych se mohla téměř ucházet o pozici rodiče. Toto bylo třeba určitým způsobem vyrovnávat. Snažila jsem se ladit na mladistvější styl komunikace a teenagerům se více přiblížit.

Na počátku výzkumu jsem navázala spolupráci s vedoucí klubu, nicméně jsme si nestanovily zcela jasně podmínky mého fungování v tomto prostoru. Narážela jsem tak na pár ne zcela jasných situací. Jeden komplikovaný moment nastal, když jsem delší dobu neměla šanci navázat kontakt s holkami, až se naskytla možnost jít s nimi ven na cigaretu, ač nekouřím. Až venku jsem si uvědomila, že mají návštěvníci klubu zakázané kouřit uvnitř a v nejbližším okolí budovy. Tím, že jsem je následovala ven, jsem se svým jednáním statusově přiblížila k teenagerům, což by se mohlo jevit jako příznivé ve vztahu k nim, ale ne zcela vhodné ve vztahu k pracovníkům klubu. Postavila jsem se do pozice podivné „ne/teenagerky“. Závažnost situace jsem si uvědomila v momentě, kdy se před klubem začala odehrávat zvláštní scéna. Ke klubu přišel opilý teenager, který běžně klub navštěvuje, a ve vteřině se kolem něj srotla skupinka kouřících teenagerů. Chtěli mě do řešení situace zapojit, ale v ten moment naštěstí převzal iniciativu pracovník klubu. Nicméně ocitla jsem se zde na hranici několika statusů – dospělý člověk, který by měl situaci řešit, částečně pracovnice klubu a částečně jejich „kamarádka“. Má pozice byla v ten moment nejasná jak pro teenagery, tak pro pracovníky klubu. S pracovníky jsme následně tuto příhodu společně reflektovali a shodli se, že nebylo vhodné s dívkami odcházet z klubu na cigaretu. Poté jsme si nově stanovili pravidla, že s teenagery budu komunikovat jen v prostoru klubu.

Další komplikovaná, ale poučná situace nastala v pražské tramvaji, kterou jsem jela společně se skupinkou teenagerů z klubu. Poprvé se mi stalo, že jsem se cítila částečně „v terénu“, částečně „mimo něj“. Bylo pro mě zvláštní bavit se s teenagery v tramvaji na doslech majoritních spolucestujících o bitkách a násilí. Snažila jsem sama sebe upokojit tím, že bych eventuálně mohla vypadat, jako jejich vrstevnice - kamarádka. Nicméně vzápětí moje postavení a věk teenageři rozebrali hlasitě na celou tramvaj. Cítila jsem se v ten moment nepříjemně, ač jsem se s tím snažila bojovat. Podobný pocit jsem zažila při dalším smluveném rozhovoru se dvěma respondentkami v McDonaldu. Přistihla jsem se, jak velmi ztišeným hlasem pokládám otázky ohledně bitek, zatímco informatorky mi silným hlasem, bezstarostně

odpovídají. Takové situace je třeba zpětně reflektovat, vyhodnocovat a pracovat na svém budoucím jednání. Výzkumník/ce může snadno ztratit důvěru svých informátorů, pokud takovým strachem či ostychem poníží téma, o kterém společně hovoří.

Během schůzek a kontaktu s dívkami bylo také verbalizováno téma žárlivosti, o kterém budu později hovořit v analýze dat. Spory a bitky mezi dívkami byly velmi často interpretovány jako výsledek žárlivosti. Při rozhovorech mě často některé aktérky, ale i pracovnice klubu upozorňovaly, abych byla opatrná v jednání s kluky, jinak mohu vzbudit u některých dívek žárlivost vůči mně. Ještě nevědoma tohoto možného problému jsem si jednou domlouvala schůzku v terénu s jedním účastníkem klubu, zatímco jeho dívka seděla přímo vedle něj. Na komplikovanost této situace mě upozornila, sice žertovně, ale přece, pracovnice klubu. Přítelkyně kluka brala situaci takzvaně sportovně, nicméně bylo znatelné, že se pohybuji na tenkém ledě. Nevěnovala jsem hned od počátku této problematice pozornost, jelikož jsem sama sebe v terénu viděla především jako výzkumnici, nikoli možný objekt sexuálního zájmu. Od tohoto momentu jsem se snažila důkladněji reflektovat své chování v této oblasti, nicméně přesto často nedostatečně. Jednou jsem například po skončení klubu šla s několika teenagery na tramvaj. Jeden z teenagerů se se mnou dal více do řeči a šli jsme společně v popředí skupinky. Snažila jsem se intenzivně získávat data a opět jsem nereflektovala své komplikované postavení. Zvláštnost situace mi dali sami teenageři na vědomí pokřikováním. V ten moment mi došlo, že by mohl být kluk, se kterým jsem si povídala, přítel některé z dívek. Pokud by mě dívky začaly vnímat jako sokyni, nebyla by moje přítomnost v klubu pravděpodobně žádoucí a mohl by se mi uzavřít terén. Nakonec tomu tak nebylo, nicméně považuji to za významnou lekci.

Druhá fáze výzkumu pro mne tedy byla v mnoha ohledech složitější díky mému postavení v klubu, nicméně pozitivním aspektem byly delší ucelenější rozhovory s aktérkami. Do klubu jsem chodila účelově, často jsem s nimi byla domluvena, takže na mě čekaly a předpokládaly, že s nimi budu chtít mluvit, což mi velmi usnadňovalo práci. Současně i nadále probíhalo zúčastněné pozorování v klubu, po cestě z něj na tramvaj a v dalších situacích.

Kvůli choulostivé povaze dat jsem se rozhodla lokality i aktérky výzkumu anonymizovat. Navazuji zde na logiku své diplomové práce (Trachtová, 2015), která předcházela této práci a označuji části Prahy jmény známých newyorských čtvrtí: Harlem, Bronx, Brooklyn, Queens, Staten Island a Manhattan. Teenageři zmiňují většinou šest čtvrtí, které hrají v tématu bitek nějakou roli. Domácí čtvrť aktérů z mého předešlého výzkumu, na

který zde částečně navazuji, jsem označila jako Harlem, čtvrt' respondentek ze současného výzkumu označuji jako Brooklyn. New York jsem zvolila proto, že sami aktéři výzkumu často Prahu srovnávali právě s tímto městem. „Tohle není žádná Amerika, žádná kovbojka, New York nebo jak si to představuješ!“ Teenageři vědí, že Praha není New York, přesto Ameriku berou jako inspiraci. Jako pseudonyma akterek používám běžná rodná jména. Všechny jsou ve věku od 14 do 17 let. Většinou pocházely z různých pražských čtvrtí, ale patřily do dvou part. První tři aktérky, Viki, Nikol a Maria, patřily do harlemské party, zatímco Zoe, Johanka, Tamara, Ema a Agáta do party brooklynské. Dále jsem použila některá data i z rozhovorů s Hugem a Reném z harlemské party a s Leem z party z Bronxu.

Harlemské dívky Viki (14 let)⁵ a Nikol (15 let) žijí odmalička v Harlemu, jsou nejlepší kamarádky a s pouličním násilím mají poměrně velké zkušenosti. Projevují velmi výraznou věrnost partě a svým přátelům. Další informátorkou je Maria (14 let), která žila odmalička v Harlemu. Přestože s násilím měla zkušenosti velmi nepatrné, byla v průběhu výzkumu jednou ze mně nejspřízněnějších osob. Nicméně byla přítelkyní bitkaře, takže do problematiky násilí byla částečně zasvěcena z jeho strany. Bitky se reálně nikdy neúčastnila, ale byla častou pozorovatelkou a projevila zájem se v případě potřeby zapojit a harlemskou partu podpořit.

Výraznou aktérkou výzkumu je Zoe (16 let) ze čtvrti Brooklyn. Dívka se bitek aktivně účastní a poskytla mi o nich a obecně o svém vnímání fyzického násilí velmi přínosné informace. S některými členy harlemské party se osobně zná. Zoe je výraznou bitkařkou mého výzkumu. Následující dvě věty nám mohou něco vypovědět o jejím přístupu k životu. „*Jebu na váš názor!! Já si jedu svoje a na nikoho koukat?! Proč?! Život je hra a ve hře musíš bojovat! O to co chceš. Fuck.*“ Text Zoe sdílela spolu s fotografií⁶ na Facebooku. Dalším statutem Zoe na Facebooku bylo: „Hodíš mě vlkům a já se vrátím jako vůdce smečky“ (Facebook, 2016). Její sestra Johanka, které je 14 let, se v přístupu k násilí se svojí sestrou příliš neshodne. Násilí hodnotí především ve vztahu k Zoe. Má s ním zkušenosti na vlastní kůži, ale „rvaní“ své sestry obecně nesnáší a kritizuje. Další aktérkou je Tamara, které je 16 let a získala jsem od ní celkem zajímavé informace o průběhu bitek, kterých se sama někdy účastní. Tamara chodí stejně jako Zoe a Johanka do nízkoprahového klubu v

⁵ U informátorek z první části výzkumu (tedy z Harlemu), který se odehrál již více než před rokem, uvádím původní věk, kdy jsem s nimi prováděla rozhovory. Věk dívek z Brooklynu je aktuální.

⁶ Příloha – fotografie č. 1

Brooklynu. Kamarádí se s Emou (16), která nemá příliš přímých fyzických zkušeností s násilím, ale byla velmi často pozorovatelkou.

Specifickou informátorkou mého výzkumu je Agáta (17 let), která v této práci představuje „deviant case⁷“. Agáta s násilím spojuje jiné významy než ostatní dívky, hovoří o něm odlišně a asociuje si s ním jiná schémata. Velmi se v pohledu na násilí od ostatních akterek odlišuje a přibližuje se majoritnímu vnímání. Bitek se neúčastní, násilí obecně odmítá. Spojuje násilí převážně se schématy, která jsou typická pro majoritní společnost. Agáta studuje na střední škole v posledním ročníku a připravuje se na vysokou školu na medicínu. „*Já mezi romský lidi nechodim, já se moc s nima nestýkám, já ven s nima nechodim, také já u žádný velký bitky nebyla, do nízkoprahu chodim, když potřebuju doučování*“ (Agáta). Poslední významnou osobou mého výzkumu, ač nespadá do mého výzkumného vzorku, je Leo (16 let). Leo původně patřil k partě z Bronxu. Přestoupil ale kvůli své přítelkyni částečně k brooklynské partě. Leo je slavný bitkař, kterého po celé Praze předchází jeho pověst. Rozhovory s ním probíhaly za přítomnosti jiných dívek, které jeho tvrzení komentovaly. Proto jsem se rozhodla tato data také použít, jelikož jsou dovysvětlována samotnými dívkami. Ve své studii používám citace i dalších aktérů – kluků z předešlého výzkumu. Například Huga, hlavního informátora a významného bitkaře z Harlemu, nebo Reného, taktéž harlemského bitkaře. Proč užívám data z rozhovorů s kluky, jsem zmínila už dříve v textu.

Z mého výzkumu party romských teenagerů vyplynulo, že je fyzické násilí především sférou kluků, což koresponduje i s koncepty v odborné literatuře (viz kap. 2. 1. 2. Násilí v různých sociálně vědních kontextech). Nicméně fyzické násilí užívají i romské dívky. Informátorky z mého výzkumu popisují své zkušenosti s násilím celkem obsáhle. Asociují ho ale v určitých rovinách s odlišnými významy než kluci. Dochází zde k genderově odlišnému užívání násilí. Proto se pokusím alespoň částečně zodpovědět otázku, co vlastně násilí znamená pro romské dívky, jakým způsobem ho verbalizují, v jakých schématech se u nich objevuje, k jakým schématům maskulinního a femininního násilí se dívky vztahují, respektive co asociují ve vztahu k němu. Počet informátorek, se kterými zde pracuji, jistě nemůže sloužit k zobecnění výsledků práce obecně na romské teenagerky, nicméně moje respondentky jsou součástí part teenagerů, které tvoří autonomní celky, a ty se jako takové určitým způsobem k násilí vztahují.

7 Deviant case neboli deviantní případ, představuje situaci nebo typ, které jsou svým způsobem ve vztahu k ostatním datům neobvyklé a odlišné.

3. 2. Násilí a pouliční bitky očima romských teenagerek

Kladu si v této studii za cíl zprostředkovat uvažování dívek z romských teenagerských part o násilí a pouličních bitkách. Jak jsem zmínila výše, budu jako prostředku k dosažení stanoveného cíle užívat koncept kulturních modelů. Zaměřím se na odhalování kulturních modelů (schémat), které dívky s násilím asociují. Budu se ptát, jak dívky o násilí přemýšlejí a jak o něm mluví.

3. 2. 1. Násilí se prostě stane

Pro mužské členy party je násilí každodenní záležitostí a je spojeno s četnými aktivitami, které upevňují toto schéma, jeho všudypřítomnost v životě muže – schéma PEREME SE BĚŽNĚ. Poměrně často násilí verbalizovali, zpětně v hovoru rekonstruovali proběhlé bitky, plánovali a připravovali se na další. V souvislosti s násilím kluci často asociovali americké filmy⁸ s násilnými scénami. K nácvikovému boji mezi sebou si často pouštěli takzvanou motivační hudbu, která jim napomáhala nabudit se k bitce. Hudba ale sloužila i jako prostředek k navození atmosféry jakéhosi světa jejich oblíbených „boxerských“ filmů. „*Pak si pustil [Hugo] svoji motivační boxerskou hudbu a je jak v jiném světě, začne po klubu boxersky poskakovat, trochu teatrální, jak scéna z filmu, pak se začnou rvát*“ (terén. pozn. Harlem, říjen 2013). Kluci tehdy přicházeli k žíněnkám jako boxeři do ringu. Schémata mají i vizuální stránku. Jde zejména o schéma TĚLA, POHYBŮ, VÝRAZŮ OBLIČEJE. Demonstrovali svou sílu houpavou chůzí, postojem těla i pohybem kolem žíněnek. „*Jednou sme šli jenom já a Hugo a ty ho znáš, jak on pořád dělá ty svoje ramena...* [názorně předvádí pohyby a styl chůze Huga]“ (Leo). Velmi často se na facebookových profilech kluků objevují fotografie, kde stojí jako parta v boxerské póze, často svlečení do půl TĚLA,⁹ aby vynikly jejich svaly. Zdá se, jakoby kluci skrze tyto fotografie upozorňovali své rivaly na svou převahu a dávali najevo, že jsou tvrdými a nebezpečnými soupeři. Analyzovala jsem současně i facebookové profily dívek, kde jsem však podobné známky demonstrace síly jako u kluků většinou nenašla, až na profil Zoe. Na jejím profilu je možné vidět fotografie,¹⁰ které mohou plnit podobnou funkci, jakou jsem právě popsala u kluků.

8 Nejoblíbenější film s násilnými scénami byl *Never back down*. V překladu „Nikdy to nevzdávej“, americký akční film z roku 2008.

9 Příloha – fotografie č. 2

10 Příloha – fotografie č. 1

Násilí je ale pro teenagery především prostředkem vyjednávání sociální pozice, cti, respektu. Mezi romskými partami se neustále objevují rozepry a ty jsou řešeny prostřednictvím pouličních bitek. Problematiku násilí mladí Romové verbalizují v souvislosti s hájením své sociální pozice či vlastní cti nebo svých blízkých – MUSÍŠ SE VŽDY ZASTAT a NESMÍŠ SI NECHAT NIC LÍBIT, ve vztahu k jiným pražským partám. Jak už jsem uvedla výše, vytváří si vlastní prostor se specifickými pravidly k získávání cti a respektu. Mezi naprosto klíčové zásady a pravidla boje patří čestnost a férovost – MUSÍŠ BÝT FÉR. Boj musí být fér, vždy se perou rovnocenní soupeři. Tedy zakázané je násilí mezi dívkou a klukem. Důležité také je vždy vyjádřit ochotu, jak jsem zmínila výše, jít do fyzického střetu na obranu blízkých – MUSÍŠ SE VŽDY ZASTAT. Násilí je zde interpretováno jako kolektivní akce, tedy nejde jen o to zachránit si „vlastní krk“, ale vždy mají teenageři tendenci postarat se i o své příbuzné, kamarády. Naprosto zapovězený je útek z boje – HLAVNĚ NEUTÉCT. *„Já bych neutek, šli sme do nich... věděl sem, že nás tím umlátěj, že by nás tím mlátili. Nechtěl sem třeba dostat teleskopem, to musí bolet... prostě sme věděli, že dostanem a teď sme stáli jenom my tři, tak říkám ‘no tak co no, tak dostanem’, stejně sme šli do nich... říkám ‘pojd’te pojd’te, tak aspoň dostaneme důstojně!’“* (Hugo) (Trachtová, 2015).

Dívky jsou rovnocennými členkami party,¹¹ respektují obdobná pravidla, ctí stejné hodnoty. Násilí pro ně má stejně jako pro kluky význam prostředku vyjednávání respektu a jejich pozice v rámci romských part – schéma MUSÍŠ SE VŽDY ZASTAT, NESMÍŠ SI NECHAT NIC LÍBIT, MUSÍŠ BÝT FÉR, HLAVNĚ NEUTÉCT. Nicméně v každodenním diskurzu dívky násilí netematizují. Spíše si s ním asociují, že je to něco, co se prostě stane – NÁSILÍ SE PROSTĚ STANE.

Co se týká vzniku sporů, u kluků hraje podle všeho velkou roli teritorialita. *„Na mě zařval, ne, `tobě to tady patří?’ a já že `jo’... my jdeme za nima, zbijem je a řeknem jim, že už tam nemaj co dělat... my si to takhle dědíme,... my to tam bráníme a zase to budou jako jejich děti a naše děti, prostě Bronx, Brooklyn, prostě nikdo nesmí na ničí území“* (Leo). Důraz na teritorium potvrzují i fotky a letáky, které sdílí na Facebooku.¹² Zatímco u dívek se překračování hranic čtvrtí, tedy teritorialita jako zdroj konfliktu příliš neukazuje. *„Podle mě je to blbost prostě, Praha je Praha... každej si může jít kam chce“* (Zoe). U dívek hraje při vzniku sporu velkou roli žárlivost a pomluvy, které samy intenzivně šíří. *„Holky sou zase*

11 Příloha – fotografie č. 3, č.4. Na fotografii č. 3 je Zoe se svými kamarády z party. Fotku sdílela na Facebooku s popiskem: „Moji bráškové. My nigga.“ (Zoe, Facebook)

12 Příloha – fotografie č. 5, č. 6

takový, že třeba já budu tady a třeba jedna holka z Bronxu ke mně přijde, jako že takhle mi udělá [předvádí, že se dívka dotkne jeho ramene] ona se to dozví [myšleno jeho přítelkyně] a nedozví se třeba jenom tohle, ona se dozví, jako že sem se s ní líbal prostě, a není to pravda“ (Leo). Leo vysvětluje, jak zákeřně mohou vznikat mezi dívkami pomluvy. „Ty holky z Bronxu se vždycky spíš perou, když třeba slyšej nějaký drb, tak se hned třeba začnou prát“ (Ema). „Jedna roznášela drby, tak dostala facku“ (Agáta). „U holek je to takhle, že třeba holka chodí s klukem a třeba ta holka jí se to třeba nelíbí, protože nechce, aby s nim byla, tak příště začne nadávat, začne se prát, že třeba nechce, aby spolu byli, nebo třeba kvůli drbům přijde, ty ji něco řekneš, ona začne dělat drby, posune to dál a jede to třeba k rodičům, ty rodiče se prostě si myslej, že se jako něco stalo no a potom ta holka prostě jde a zbije ji, protože z toho má problémy“ (Zoe). „Tam se dá třeba fotka holka s klukem, ta holka to okomentuje, další holka a začnou si psát do chatu, už si dávaj srazy, bitky... hodně holek jenom kvůli tomu, že někdo napsal... nějaký status na FB nebo co, nějaký holky to vyprovokovalo a přijely sem, jako že jí jdou zbít“ (Ema). Spouštěčem bitek jsou tedy velmi často drby, které samy dívky vytváří a distribuují a velká reaktivnost na ohrožení ze stran jiných dívek. Dívky jsou velmi žárlivé. Popisovaly mi různé situace ve spojení s bitkami, ze kterých se zdálo, že reagují na překročení hranic území, pokud na dotyčnou z jiné party žárlí a cítí se být vůči ní v ohrožení. Pokud mají obavy, že by jim mohla přebrat jejich přítele. „Holka chodí s klukem a třeba ta holka jí se to třeba nelíbí, protože nechce, aby s nim byla, tak příště začne nadávat, začne se prát...“ (Zoe). Nicméně se zdá, že samy dívky často hodnotí tyto důvody sporů jako hloupé, ale rozhodně se v diskurzu dívek téma žárlivosti objevuje s větší frekvencí než u kluků. Lze tedy polemizovat s romistickou literaturou, která problematiku žárlivosti celkem obsáhle popisuje především ze strany muže, nikoli ženy. Dokonce je žárlivost muže podle všeho důkazem lásky a v takovém případě je mu prominuto násilí na ženě (Žlnayová a kol. 1996). Nicméně také nutno podotknout, že literatura hovoří spíš o zcela etablovaných partnerských svazcích.

Prostorem, kde střety vznikají a často kulminují, jak zmiňuji již dříve, je převážně sociální síť Facebook (viz s 15). Podle Millera (2011) jsou praktiky na Facebooku rozšířením reálných praktik v životě mimo něj. Příkladem vyjednávání, nebo spíš kulminace konfliktu na Facebooku je diskuze na profilu Zoe.

Zoe: Ty seš ty svině, ti udělám plastiku nosu, mě budeš pomlouvat, počkej.

Kevin: Strč jí nohu do krku... vy ste hoši [myslí tím Zoe a další dívky] jak chlapi.

Zoe: Tebe až chytím, tak už se na nohy nepostavíš, svině!! Mýmu bráchovi bude psát píčoviny, že chcípne, no tak počkej!!

Zoe brání svého bratra a vyhrožuje násilím jiné dívce. Zajímavé zde je, že Kevin přirovnává Zoe a její kamarádky k „chlapům“, protože si s dívkami na sociální síti domlouvají bitku. O tomto typu přirovnávání budu mluvit později v textu.

Odlišně se k násilí staví Agáta jak už jsem zmínila v části o průběhu výzkumu, tato dívka v mé studii představuje „deviant case“. Její výroky budu často stavět do protikladu se schématy, která verbalizují ostatní aktérky. Násilí pro Agátu není prostředkem k řešení sporů či vyjednávání. *„Ty teenageři dělaj takový frajeři a ono vždycky někdo něco řekne, něco špatnýho a už jdou proti sobě, ale já nevím, já sem jako nikdy se neprala, já sem nikdy nic neřešila bitkou, já sem právě taková pohodářka, že prostě to řeknu v klidu, nehádám se, neperu se“* (Agáta). Ba naopak je pro ni násilí něčím zbytečným, nefunkčním v řešení sporů a něco, čeho se obává. *„Prostě byla jsem z toho vystrašená, prostě nedělejte to... řešit něco bitkou, taky není ideálně dobrý“* (Agáta). Násilí je tedy pro ni něco nenormálního, ztotožňuje se s představou euroamerické společnosti o násilí jako o negativním sociálním jevu.

Ostatním aktérkám podle všeho slouží násilí, stejně jako klukům, také jako obrana před útoky ze strany majoritní společnosti, ale i jiných part, které nectí stanovená pravidla, a dá se od nich tedy očekávat nečestný boj. *„Přišli tam na nás skini, dospělí, ale to je jedno, oni nekoukaj na to, kolik ti je, chápeš, prostě viděj, že si tmavá“* (Zoe). Zde podle všeho nehraje žádnou roli genderová identita, ale vystupuje zde jako rozhodující identita etnická, resp. rasová. Obdobně Man Kit Lei a kolektiv (2014) píší, že respekt, reputace a odplata, tato tři slova organizují sociální svět dívek z chudinských čtvrtí. Pomocí demonstrace možného užití násilí nebo přímo užití násilí předjímají budoucí problémy. Walach a Císař (2013) uvádějí, že násilí je užíváno k získání určité míry respektu, který následně slouží k zabezpečení ochrany sebe i svým blízkým. Podle Jones (in Irwin, Chesney-Lind, 2008) mít reputaci dobré bojovnice je jeden z nejspolehlivějších sociálních zdrojů ve vyloučených lokalitách. Dívky dávají jasný signál „don't mess with me“ (Morash, Chesney-Lind in Irwin, Chesney-Lind, 2008). Reagují tím na situaci a činí, co je pro ně výhodné, nicméně často jednájí způsobem, který ostře kontrastuje s tradičním konceptem femininity žen z bílé střední třídy. Podle mnoha výzkumů dívky řeší spory převážně verbální agresí (Campbell, Muncer, 1994). Také romistická literatura hovoří ve spojení s romskými ženami z tradičních komunit spíše o verbálním násilí. Oceňovanou vlastností romských žen bylo umění hádat se. Tomuto tématu se budu více věnovat později (viz s. 37) Aktérky z mého výzkumu jsou si vědomy pravidel v

partě, smyslu a potřeby užívání násilí, ale současně v určitých ohledech reflektují i genderová očekávání navázaná na obraz majoritní ženy (viz s. 11). Majoritní schémata se zde tedy propojují s dalšími asociacemi navázanými na různé kontexty, v nichž se romské dívky ocitají (v některých kontextech se dívky nechávají chránit kluky, někdy je podle nich bitkování zbytečné,...).

Se schématy zastání se, získání respektu, nebo prostředku vyjednávání si neasociuje násilí Agáta. Agáta verbalizuje ve spojení s násilím schéma NEPER SE. Řešit spory násilím je podle ní hloupost. „*Já to nemám ráda, násilím nic nevyřešíš, ňákou bitkou, jako co tím vyřešíš, že někomu něco uděláš, ani nevíš, co pak může mít ten člověk za následky... pudeš se prát s klukem, kopneš ho mezi nohy a pak nebude moc mít děti, to je podle mě blbost*“ (Agáta). Tedy Agáta vnímá násilí jako něco, co patří k období teenagerství, ale jen v životě kluků. „*To sou kluci, žejo, období puberty, je to normální*“ (Agáta). Pak ale podle ní musí dojít k uvědomění, kluci „z toho vyrostou“ a stanou se rozumnějšími. Tak mi odpověděla na dotaz, kdy se s bitkami končí. „*Asi když si ten kluk uvědomí, že to takhle řešit nemá, nebo že prostě dospěje a řekne si, to je blbost něco řešit bitkou*“ (Agáta). Omezení násilí je tedy otázka rozumu, nikoli životních situací, které zmiňují ostatní dívky. Podle dalších teenagerek kluci přestávají s násilím ve chvíli, kdy mají ženy, děti, založí rodinu. Nemají pak prý tolik času a obávají se o mnoho více postihu. Nicméně předávají štafetu mladším nástupcům. Násilí je tedy pro ně stále relevantní nástroj řešení sporu, jen se ho nemohou sami účastnit.

Ostatní teenagerky z mého výzkumu se s Agátiným vnímáním násilí neztotožňují. Násilí vidí jako nástroj vyjednávání, jako něco, co je určitým způsobem součástí jejich života. Nicméně ve srovnání s kluky pro ně není tak významným každodenním tématem. Násilí je pro holky spíše něco, CO SE JIM PROSTĚ STANE, jak už zmiňuji dříve. Běžně se o něm nebaví a netematizují ho. Existuje, jako součást života, ale nijak výrazně ho na každodenní bázi neproblematizují. A priority nekultivují svoje tělo ani svoji mysl, aby byly na bitku připraveny.

3. 2. 2. Kluci jsou agresivnější

Dívky se vymezují proti násilí kluků a tím posilují svoji femininitu. Násilí kluků je v diskurzu dívek popisováno jako agresivnější. Objevuje se zde schéma KLUCI JSOU AGRESIVNĚJŠÍ. Větší agresi mužů popisuje i sociologická a psychologická literatura. Avšak podle výzkumů v USA v poslední době vzrůstá v gancích i počet žen (Vigil, 2003). „*Tak kluci se perou trochu brutálně, jako pěstí*“ (Viki). „*Kluk prostě neřekne nic a prostě jde a pere se. Netahá za vlasy,*

ale kopačky do ksichtu, boxerama. Oni se trefí, dají si pěstí, tady to... pěsti, kopačka“ (Zoe). „Kluci si fakt dávají pěstí a tak, že třeba vezmou něco a hodí po sobě... ráda se podívám na bitku, ale ne na kluky, ty se perou moc hustě, holky se přece jen tahají za vlasy, to nic není“ (Ema). Kluci jsou podle holek fyzickému násilí více otevření - „jdou do toho“. Jejich potyčky hodnotí jako závažnější a dokládají to výčtem zranění, která kluci v bitce utrpí. Kluci se „válečnými šrámy“ chlubí¹³. „Jak sem si třeba kvůli nim zlomil ruku. Jednou sem si zlomil prst vo kluka... víc zlomenin sem měl, zuby už sem měl dva vyražený, ale to ještě byly mléčňáky, dobrý narostly... to radim už dětem ‘perte se ted’kon, pak už zuby stojí prachy’ [smích]. Byl sem třeba řízlej, ale malinko. Nebo jednou mi kluk bodl asi třikrát nebo čtyřikrát bodl kružítkem, sem mu to vzal a zabodl sem mu to do ruky“ (Hugo). Šrámy se proměňují ve znaky hrdinství. Skrze ně dochází k posilování maskulinity, jsou důkazem, že se násilí opravdu odehrálo.

U dívek jsem podobné debaty o šrámech příliš nezaznamenala. Dívky vnímají své násilí jako méně agresivní a popisují ho ve vztahu k násilí kluků. Mluví o tahání za vlasy a trhání, škrábání, kousání, kopání. Hodnotí tyto formy násilí v porovnání s průběhem bitek kluků jako méně násilné. „Oni [myšleno dívky] vždycky se tahají za vlasy. Oni jdou většinou všichni na trávu do parku, kutálej se, dávají si facky, pěsti, kopou do sebe [myšleno kluci]...“ (Zoe). Zranění dívek jsou objektivně lehčího rázu – škrábance, modřiny, monokly. Představa dívek o maskulinním násilí zahrnuje významně větší agresivitu, převahu užití fyzického násilí nad jinými typy násilí a z toho plynoucí závažnější zranění. Často také asociují klučičí násilí s bezhlavostí. Kluci jsou podle nich hlavními aktéry násilných střetů, o tom vypovídá i formulace schémat v řeči dívek – KLUCI JSOU AGRESIVNĚJŠÍ, KLUCI JSOU SILNĚJŠÍ, KLUCI OCHRÁNCI (viz níže). Dívky se vyjadřují k násilí kluků, ale i dívek, skrze klučičí násilí.

Genderová hranice mezi dívkami a chlapci je vyjádřena také v principu KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU. Nikdy se nesmí odehrát násilí mezi dívkou a klukem. Kluci nesmí napadnout holky především proto, že KLUK JE SILNĚJŠÍ (JSME SLABŠÍ NEŽ KLUCI viz níže s. 34) a mohl by jí ublížit. „Kluci jsou silnější než holky, takže by neměli uhodit holku“ (Ema). Napadení holky klukem je zcela zavrženíhodné. „Je to hnusný že jo, jak kluk může uhodit holku... kluk by neměl mlátit holku... on jí vlastně jako nemůže uhodit, nebo jako může, ale je to blbý, když kluk uhodí holku“ (Ema). „Myslím, že od toho kluka je to blbý nebo hnusný,

13 Příloha – fotografie č. 7

škaredý, když kluk si dovolí na holku“ (Agáta). Leo násilí vůči dívkám komentuje takto „Prostě nikdy, to bych si fakt nikdy nedovolil.“ Říkám: „Proč?“ „Je to holka, jiný pohlaví, já to nedokážu“ (Leo). S tím souvisí výše zmíněné schéma KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU a schéma v diskurzu dívek – KLUCI NÁM NECHTĚJÍ UBLÍŽIT. Funkčnost těchto schémat lze vidět i v následující citaci. „Když třeba řekneš klukovi `pod` na mě, deme se prát`, tak on se otočí a de pryč, protože ví, že je to holka. Kdyby si byla kluk, tak dostaneš, ale že si holka, tak na tebe nesáhne... kluci nepudou na holku“ (Zoe).

Dívky tedy vědí a počítají s tím, že kluci na ně nechtějí útočit. Kluk by v případě napadení dívky přišel o respekt, protože užívá fyzické násilí na výrazně slabší protivnici. Nicméně, když jsem nastolila hypotetický příklad konfliktu objektivně slabšího kluka se silnější holkou, stále podle dívek kluk nemá nárok se s dívkou prát a vina leží na jeho bedrech, ač on by byl slabším protivníkem. „Prostě mlátí holku, protože on je kluk a ona holka“ (Agáta). „Já to furt беру, že kluk by neměl mlátit holku“ (Ema). Roli zde tedy hraje převážně gender, ne objektivní síla soupeřů.

Přestože tedy pravidla v partě násilí mezi dívkou a klukem jasně zavrhuje, našla se situace, kdy je přijatelné, když kluk uhodí dívku, takzvaně na „uklidnění“ - schéma FACKA NA UKLIDNĚNÍ. „Když si prostě holka nedá říct, dostane pár facek a uklidní se“ (Johanka). „On jí dal facku, ať se zklidní“ (Agáta). „Musí to mít zas nákej důvod, když ty holky furt dělaj chlapy a dělaj ostudu,... tak to je jasný, že jde [kamarád] a uklidní je... třeba, když stojí kluk a třeba nic, nedělá nic a říká `holky, přestaňte` a ona jde k němu, dá mu facku, tak prostě ji začnu nesnášet, ale třeba, když jde kluk a udělá to [dá dívce facku] z dobrýho důvodu, tak je to dobrý...“ (Leo). Podle Lea tedy existují „dobré“ - ospravedlnitelné důvody, proč uhodit dívku. „Protože tady ty holky se nedaj uklidnit jinak, než když kluk jde a praští je“ (Zoe). „Hugo šel a profackoval je [holky] protože oni se chovaj, dělaj ostudu, jakoby šly do mně a Hugo mě má rád, my sme jako bráchové“ (Leo). Dívky příliš netematizují násilí ze stran mužů na dívkách ve vztahu k nevěře, jak o tom hovoří romistická literatura. Zoe se dále snaží vysvětlit situaci. „Já sem řekla, tak počkejte tady mám ještě dvě ségry, tak půjdem tři na tři a ony řekly, že ne no a Hugo, když viděl, že nejsou férový, tak jim dal facku“ (Zoe). Zoe jim nabídla možnost prát se s ní a jejími sestrami, tedy vyrovnaný boj holka na holku, ale ony odmítly a dál se navázely do kluků. Dá se říci, že kluky nervovaly a nechovaly se fér. „Dělaly zle“ (Leo). Ptala jsem se, jak dívky reagovaly na to, že dostaly od Huga facku. „Uklidnily se“ (Zoe). „Daly hlavu dolu a šly pryč... a potom my dvě z nich napsaly, že se mi omlouvaj“ (Leo). Podle Lea je třeba uklidňovat jen dívky, protože kluci mají své jednání pod kontrolou. Tedy

na můj dotaz, zda je třeba uklidnit i kluky odpověděl: „*Holky spíš, protože my tadyto s klukama zvládneme*“ (Leo). Pokud se holka často pere, je to některými hodnoceno tak, že dělá ostudu. „*Ségra se moc pere, vyvolává bitky, nedá si říct, dělá ostudu*“ (Johanka). Agáta obecně odmítá násilí dívek. „*U holek mi to přijde takový hnusný, že ta holka je pak jako kluk, že se chová jako chlap, že u tý holky by to jako nemělo bejt... je to takový bláznivý... nemá vyvolávat hádky... bejt drzá, prostě to není asi pěkný no*“ (Agáta).

3. 2. 3. Kluci za nás někdy řeší spory

Schéma, že KLUCI JSOU SILNĚJŠÍ a NECHTĚJÍ HOLKÁM UBLÍŽIT, přináší další rozměr v genderové nerovnosti – HOLKY JSOU KLUKY VYLUČOVÁNY Z NÁSILÍ. Chlapci stejně jako dívky opakují, že: „*Je zbytečný, aby se holky praly*“ (René). „*Když viděj, že tam sou samí kluci, tak nás pošlou pryč*“ (Viki). NĚKDY JE ZBYTEČNÝ, ABY SE HOLKY PRALY. „*Eště sem třeba neviděla, že by šla parta jakože holky s klukama*“ (Zoe). Snaha vyloučit dívky z bitky či násilí jde ale dál. Kluci se snaží holky v bitkách dokonce zastoupit a jejich vlastní spor za ně vyřešit - schéma BIJOU SE ZA NÁS. „*Když řekneš klukovi, ať ti pomůže, tak prostě jde*“ (Zoe). Dívky říkají, že kluci o ně mají obavy, aby se v bitce nezranily, a proto si nepřejí, aby se jich účastnily, pokud to není zcela nutné. „*V klubu byla jednou oslava a náky kluci nadávali jedný holce, tak se její kámoši za ní poprali*“ (Johanka).

Dívky se považují za slabší – schéma JSME SLABŠÍ NEŽ KLUCI. „*Kluci by neměli správně uhodit holku, jsou silnější než holky*“ (Ema). A s tímto schématem operují i kluci. Berou za svou povinnost jít do bitky za ně, ač to není jejich spor. „*Pral jsem se za ně a kolikrát sem dostal, nebo sem měl z toho problém, ale udělal jsem to za ně*“ (Hugo). Snaha zabránit dívkám v účasti na násilí je vyjednána skrze představu očekávané a legitimní ochrany – KLUCI OCHRÁNÍ. „*Kluci sou od toho, aby chránili holky a takhle, kluk je prostě od toho, aby ochraňoval holky před jinýma klukama, chápeš?*“ (Leo) „*Já sem si to chtěla vyřešit sama, ale on, že zapřísahá na svého mrtvého tátu, že se nebude prát*“ (Zoe). Tato polarizace je vidět ještě v jedné rovině. Kluci nejsou jen ochránci, dokonce jsou zodpovědní za chování dívek. Nejenže jdou kluci často do bitky místo dívek, ale obětí násilí je místo dívky její kluk. „*Hale třeba kluk nebude se prát, když holka nadává klukovi a ta holka má kluka svého třeba, tak jak mu nadává, tak on nebude mít nervy na ní, ale na toho kluka, že si ji neumí zklidnit*“ (René). Zde dochází k určitému odchýlení od majoritních schémat, v nichž bychom mohli pozorovat výraznější emancipaci. Poláková (2014) hovoří o tom, že pokud romská žena neprojevují muži dostatečnou úctu, padá vina na něj, jelikož si ji špatně vychoval. Aktérky mého

výzkumu nemají moc rozhodovat o bitkách, tedy i o chlapcích. Samy by nejspíš řekly, že kluka od bitky neodradíš, protože bitka je klučíčí věc. O tom vypovídá další citace. „*Málokdy mě poslechnou, oni si říkají holka má nám tady rozkazovat. Když se holka ozve, tak oni třeba 'holka co se to ozýváš'... kluci sebou holky jako moc netahají* [myšleno na bitky]“ (Zoe). Dívky toto chování tolerují v kontextu bitek, kde vnímají kluky jako angažovanější. „*On se šel prát a on na mě, že mám počkat doma*“ (Zoe). Dívky často rozhodnutí a „velení“ kluků respektují. „*Oni prostě jdou, oni jeho poslouchaly všechny i ty starší*“ (Zoe). Leo má ale obecně větší respekt než jeho vrstevníci, jelikož je uznávaný bitkař s reputací, poslouchají ho tedy pravděpodobně i kluci. Nicméně v jiném případě se ukazuje, že to, kdo rozhoduje o bitce může záviset také na tom, kdo má s kým spor. „*Vždycky ten, co má ten problém, když ho mají holky, tak řeknou 'kluci můžete jít s náma, berem vás všechny,' ale když je má kluk a sou tam jenom tři holky, tak stačí říct a vezme třeba, jenom 'beru tebe, беру Emu, tvoji rodinu, jdeme'*“ (Leo). Ale i zde je znatelný větší důraz na rozhodnutí kluka, který si sám z dívek vybere, které na bitku chce vzít, zatímco dívky mají vzít na svou bitku kluky všechny.

Z hlediska konceptu genderových nerovností je ovšem tím, že se dívky nechávají chránit, nebo chlapci musí přijmout důsledky jejich chování, potvrzován nerovný vztah mezi pohlavími. Konstruují tak určité genderové role. Skrze schémata o násilí dochází k polarizaci muže jako dominantního a ženy jako podřízené. Zde chci jen zmínit, že tato podřízenost dívek se objevuje i mimo kontext násilí, kde nesouvisí s tím, že je dívka slabší či „jemnější bytost“. Pracovnice klubu popisují chování kluků v klubu vůči dívkám v některých oblastech jako jednoznačně nadřazené. „*Kevin dostal za trest umýt nádobí a on řekl Ester 'dojdi to umejt', ta akorát zareagovala 'co jsem tvoje konina?' ale šla to mejt... a tohle se tu stává často, nebo třeba kluci venku hráli fotbal a jedna holka stála venku a koukala na svého kluka jak hraje, říkám jí 'pojd' dovnitř ne, je tam zima' a ona 'nemůžu, mi řekl, že mám koukat', pak za mnou přišel její kluk a byl na mě naštvanej a říká 'co mi děláš do holky, my to prostě takhle mezi cigánama máme'*“ (terén. pozn. pracovnice klubu, 2016). Toto jsme měla možnost přímo pozorovat při svých návštěvách v klubu. V souvislosti s citací výše je třeba odkázat k romistické literatuře o postavení romské ženy v tradiční rodině, kde má jednoznačně nižší postavení než muž (viz Davidová, 2010). Teenagerky z výzkumu tuto skutečnost nijak neproblematizují. V citaci výše je vidět, že úkol dívka nepřijímá zcela submisivně, nicméně ho přesto splní.

Miller (in Chesney-Lind, Irwin 2008) píše o pozici ženy v gangu, kdy všudypřítomná představa dívek jako jemných bytostí vede k tomu, že se od nich neočekává plné nasazení v

konfliktech gangů. Podobně to platí pro romské dívky. Přestože na ně mají platit stejná pravidla, dochází zde k určitým úlevám, kdy chlapeč často dívky v boji zastoupí, jak jsem zmínila výše – BIJOU SE ZA NÁS, KLUCI OCHRÁNÍ, HOLKY JSOU KLUKY VYLUČOVÁNY Z NÁSILÍ. Jak dívky, tak kluci komentují, že pokud to není nutné, hodnotí násilí dívek jako zbytečné a preferují ponechat řešení sporu v rukou kluků. Nicméně i přesto dochází k mnoha fyzickým střetům mezi dívkami, jelikož se ocitají v situacích, kdy je nelze zastoupit. „*Když oni věděj, že tam sou i holky, tak třeba nechaj holky, protože nemůžou se pustit kluci do holek, tak potřebujou něký holky, ale když viděj, že tam sou samý kluci, tak nás pošlou pryč*“ (Zoe). Opět se zde potvrzuje genderová nerovnost, jelikož kluk může chránit dívku jen před klukem. Před dívkou nemůže, jelikož nesmí bít někoho, kdo je asociován jako slabší. „*Když tam je holka a není tam kluk, tak je nechám bejt, snažim se je od sebe odtahovat a řešit, ať se prostě neperou, když by tam byl kluk tý holky tak jdem spolu*“ (Leo). Opět se zde také ukazuje schéma KLUCI OCHRÁNÍ.

Kluci nechtějí, aby se dívkám něco stalo a navíc si podle dívek kluci ani nepřejí, aby jejich násilí přihlížely. Kluci argumentují, že se při bitce dostávají do „stavu šílence“, kdy nechtějí, aby tomu byly dívky přítomny – MÁM ČERNO PŘED OČIMA. „*Já jsem měl rapla*“ (Leo). Hugo zmínil, že se s ním dívka rozešla, jelikož nesnesla pohled na něj v zápalu boje. Stav „šílenství“ popisují i dívky. „*Já jsem psychopat... já mám temno, já vidím jenom ji... to už je adrenalin,... to už prostě nepobereš... já se ani taky tak jako nebojím, tak asi jako první rány, je to je jenom o tý první ráně, že prostě nevíš, jak se ten kluk nebo holka pere, to je jenom o první ráně, ale jestli dáš první ránu, tak už je ti to pak jedno, to už pak nevnímáš tu bolest, když tě prostě praští, to už si prostě v tom, že už ti to je jedno*“ (Zoe). „*Prostě sem dostala takový nervy, že sem to nějak nevnímala*“ (Ema). Nicméně když dívky mluvily o tomto stavu, zdálo se, že jsou naopak rády, když je kluci sledují nebo je o tom slyší mluvit, jelikož jim to v očích kluků posiluje bitkařské sebevědomí.

Nicméně, jak jsem zmínila výše, kluci si vymínají mít násilí pod svojí kontrolou. Ale opět, pokud je třeba, i dívky nastoupí do bitky. Podle citace je jedním z důvodů situace, kdy se dostanou do sporu kluci s dívkami z jiné party pak musí spor vyřešit za jejich partu dívky - a to protože KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU. „*Tak my [kluci] by sme nic neřešili a utíkali bysme za holkama, ať to jdou vyřešit a ony by šly*“ (Leo). Toto schéma zde tedy přebíjí schémata HOLKY JSOU KLUKY VYLUČOVÁNY Z NÁSILÍ. Logika rozhodování je zde zaštitěna klíčovými schématy MUSÍŠ SE VŽDY ZASTAT, HLAVNĚ NEUTĚCT, HOLKY SE PEROU JENOM S HOLKAMA a jak už jsem řekla – KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU. Zoe komentuje, že co je

mezi holkami, do toho kluci nemají zasahovat. „*To co mám s holkama, to proč on by se do toho... on není holka, aby se do toho*“ (Zoe).

Nutno však na závěr této části, kdy jsem mluvila o schématech, která klukům velí se o dívky starat a chránit je, poznamenat, že mnoho aktérek mého výzkumu má zkušenosti s domácím násilím, kde tato schémata naprosto neplatí. „*Když prostě ten kluk [bývalý přítel] se do mě pouští a řve na mě, tak já prostě řeknu `neřvi na mě, uklidni se`, když řve znovu a dá mi přes držku, tak ji prostě dostane, když si praští, tak bud' mě zaleje krev a už nevstanu, nebo prostě jeho blbost neprašť si*“ (Zoe) – NĚKDY MĚ MLÁTÍ. Toto schéma v rozhovorech dívek přirozeně existuje souběžně se schématy KLUCI NÁM NECHTĚJÍ UBLÍŽIT a KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU. Realitu násilí v partnerském vztahu popisuje i Leo. „*Když vidím kluka, který mlátí holku bezdůvodně, jako že s ní chodí, kope do ní, tak jdu a zbiju ho*“ (Leo). Je zde ve střetu schéma KLUCI OCHRÁNCI a NĚKDY MĚ MLÁTÍ. Schéma NĚKDY MĚ MLÁTÍ neasociuje u teenagerů „bití z lásky“, o kterém jsem se zmiňovala v části o Romské ženě (viz s.19). Toto schéma představuje spíše bezdůvodné, bezohledné bití. Takové násilí v partnerském vztahu není teenagery tolerováno. Ostatně podobně o tom hovoří Hájková (2001), která uvádí, že pokud muž ženu bije bezdůvodně, ze zlosti, zafunguje sociální kontrola ze strany komunity a vůči takovému násilí ze strany muže se vyhradí tak, že se muži vysmívají. Mezi pražskými romskými teenagery je takové násilí naprosto nepřípustné, a to právě proto, že se řídí schématy, jak už jsem zmínila výše – KLUCI JSOU SILNĚJŠÍ, KLUCI NÁM NECHTĚJÍ UBLÍŽIT a KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU. Nicméně zde takové násilí koexistuje s násilím ve smyslu FACKA NA UKLIDNĚNÍ. Tedy násilí na ženách musí být činěno z dobrých důvodů, ne čistě z agrese, pak je ospravedlnitelné. Zde bychom se s majoritními představami o násilí jistě rozcházel. Násilí je majoritou obecně zapovězeno – NEPER SE a už vůbec je zapovězeno násilí ze strany muže na ženě.

3. 2. 4. Bitkujem se a často je taky dostanem slovama

Holky k řešení sporu často užívají verbální agresi (viz s. 30), tu naopak u kluků téměř nikdy nezmiňují. Zde se pravděpodobně projevuje dívčí přístup k fyzickému násilí, kde je preference verbálního řešení sporu (Campbell, Muncer, 1994). Uplatňuje se zde jimi samotnými zformulované schéma DOSTANEM JE SLOVAMA. Z pohledu dívek není tak podstatné uhájit čest fyzickým násilím, je to podle nich v některých případech zbytečné. „*Začnou se prát, ale uplně zbytečně, místo toho, aby si to vyřikaly*“ (Ema). „*Nejdřív se zeptám `chcete se fakt prát, od čeho máte huby, aby ste jim nadávali zpátky,` má se prostě*

taky ozvat no“ (Zoe). Zoe zde jedná v kontextu schématu NĚKDY JE LEPŠÍ SI TO VYŘÍKAT. O verbálních atacích hovoří také Peteet (1994). Palestinské ženy si skrze verbální napadání okupantů konstruovaly svou identitu. Nadávky byly v přímém vztahu k fyzickým útokům jejich synů a bratrů na Izraelce (Peteet, 1994). Nina Fárová (2012) ve své práci k tomuto tématu uvádí, že zvýšený verbální projev může být strategií, jak si kompenzovat nemožnost fyzického násilí. To nemusí souviset s tím, že by společnost dívky za účast na fyzickém násilí odsuzovala, ale se skutečností, že jejich těla nejsou a priori enkulturována, aby byla fyzicky zdatná a připravená k prokázání fyzické převahy. Zde je zajímavé zmínit Iris Marion Young (2005), která vnímá tělesnou sílu jako ovlivněnou genderovým uspořádáním společnosti. „Do fyzického konfliktu se tedy dívky nepouštějí proto, že jejich tělesná konstituce, ovlivněná genderovým řádem, jim to neumožňuje, a využívají raději jiných, pro ně `snadnějších`, prostředků“ (Fárová, 2012).

Romské dívky se tedy často snaží místo fyzického boje protivníka ponížit verbálně. Vítězství je stejně platné jako vítězství za pomoci fyzického násilí, taktéž vede k uhájení cti. Kluci naopak verbální řešení sporu v kontextu klučičích bitek hodnotí převážně jako „srabácké“ oddalování bitky. Dívky verbální násilí komentují takto: „*Dostaly jsme je slovem*“ (Viki). „*Prostě se něco stalo mezi partama, jako mezi naší a Bronxem, a prostě my sme jim slovama jako prostě to daly*“ (Nikol). „*My sme je dostávaly slovama... odešly jak trapačky, ztrapnily se... řekly, že udělej peklo tady a neudělaly nic, a když nás viděly, tak se nás ani nedotkly, ani na nás nezařvaly... nezařvaly a my sme na ně řvaly*“ (Viki). Podle Corsara a Ederové (1990) je kompetence někoho vtipně urazit a pohotově slovně zareagovat na urážku v rámci vrstevnických skupin velmi ceněná a podílí se na vyjednávání sociální hierarchie. Podobně také Jackson-Jacobs (2004) upozorňuje na průběh verbálních ataků mezi teenagery, protože jak dobře dotyční zvládnou vést verbální přestřelku, taková se potom bude o nich šířit pověst (srov. s. 30). Toto se však týká především romských dívek, o verbálních atacích ze strany kluků informátorky příliš nehovoří. Dívky se také často místo bitky dohodnou: „*No oni dělaj drby, tak deme tam, vysvětlí ti to, když to pochopíš, jako řekneš si jo, dává to smysl, tak řekneš dobrý*“ (Zoe). Z toho vyplývá, že násilí není vždy nutným prostředkem k vyřešení sporu.

Představa femininního násilí z pohledu dívek zahrnuje jak fyzické, tak verbální násilí, zatímco maskulinní násilí verbální aspekt postrádá. Přesněji řečeno, postrádá možnost verbálního řešení sporu. Kluci verbální násilí užívají, ale pro motivaci k boji, nikoli k jeho ukončení. Jackson-Jacobs (2004) hovoří o tomto momentu před bitkou jako o prostoru k

vybičování k bitce, díky vulgárním projevům a verbálním atakům v protivnících roste agresivita a vztek.

3. 2. 5. Holky kluky vynervují

Dívky ale poměrně často zmiňují své ataky vůči klukům. Co se týče motivace dívky, objevuje se zde několik rovin. Může zkoušet „co kluk vydrží“ a radovat se, pokud ho vyprovokuje, že selhal – HOLKY KLUKY VYNERVUJOU. „*Ty holky šly a prostě na kluci... a ony šly `co je, co je` a ty kluci [na dívky] `jděte pryč` a ty holky fůrt do nich a nechtěly mít s náma problémy... sem dostal nervy na ty holky*“ (Leo). Někdy může být provokace také zbraní, po které dívka sáhne z pocitu bezmoci. Freud (1947) popisoval hysterické agresivní záchvaty, ke kterým jsou ženy dohnány v reakci na patriarchát, který je „dusí“. Morash a Chesney-Lind (2006) píší, že násilí dívek může vyjadřovat rebelství proti převažující představě, že násilí je špatné a to víc nevhodné pro dívky – JSEM REBELKA. Násilí jako vzdor proti stereotypu, že dívky mají na násilí menší právo než kluci. Můžeme tedy toto jednání interpretovat jako vzdor vůči klukům. Zoe se vyžívá v popisech bitek s klukama. „*Dostala jsem od kluka pěstí ve škole, do mě strčil a já jsem po něm hodila židli... on mi normálně dal pěstí*“ (Zoe). Ukazují tím sílu, moc a dokazují své aktérství.

JSEM REBELKA je schéma, skrze které dívky interpretují násilí v moment, kdy jej na kluky skutečně užívají. „*Ty mě ještě neznáš, já se nenechám, tak jsem ho pustila a jako že zpátky, já sem se vyhla... já dokážu vynervovat kluka hned, že prostě já už vím, co mám říct, jak to mám říct a prostě už se to v něm vaří... když je drzej a zaslouží si to, mně je jedno jestli je to holka nebo kluk, já jsem psychopat*“ (Zoe). Zoe popisuje svůj konflikt s klukem a zdůrazňuje, že ona se kluků nebojí, ba naopak je provokuje – protíná se zde schéma JSEM REBELKA se schématem HOLKY KLUKY VYNERVUJOU. V jednom z rozhovorů Leo popisoval holčičí bitku jako tahání za vlasy, načež se Zoe rozlítla: „*Já se peru za vlasy?*“ (Zoe) Ptám se: „*A jak se teda Zoe pereš ty?*“ Leo poznamenává za ní: „*Jako chlap.*“ Zoe odpovídá: „*Já netahám za vlasy, protože vím, jaký to je, já nesnáším tahání za vlasy... normálně jako kluk, pěstí, kopačka*“ (Zoe). Zoe nechce být spojována s ničím, co je asociováno s dívčím násilím. Přesto je ve schématu JSEM REBELKA obsaženo vědomí – JSME SLABŠÍ NEŽ KLUCI a současně důvěra ve funkčnost schémat KLUCI NÁM NECHTĚJÍ UBLÍŽIT a KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU. Zoe se s těmito schématy ztotožňuje. Schéma JSEM REBELKA s nimi koexistuje a různě se prolíná.

Jak už jsem zmínila dříve v souvislosti s Young (2005) o rozdílné konstituci kulturního těla mužů a žen. Podle romských dívek jsou kluci silnější než ony a proto, pokud by s nimi měly spor, který budou řešit fyzicky, nevidí své šance na úspěch jako příliš reálné. Tedy přestože na kluky útočí, doufají v nenásilnou odezvu. Vytváří si zde jiné nástroje, jak se klukům vyrovnat. Jak už jsem ale zmínila dříve, tato situaci prakticky vždy končí vítězstvím na straně dívek. Pokud na ni kluk použije fyzické násilí, on je ten, kdo ztrácí respekt. Pokud ji nenapadne, dívka je ta, která ho mohla ponižovat bez odplaty. Ovšem toto funguje současně se schématem FACKA NA UKLIDNĚNÍ, které je v určité momenty funkční.

Verbální útoky na kluky, které se mohou proměnit v útoky fyzické – JSEM REBELKA, HOLKY KLUKY VYNERVUJOU, mohou být tedy součástí strategie dívek, jak dosáhnout rovnosti mezi pohlavími. Zde se střetávají právě řečená schémata se schématem KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU. Dívky, které přihlíží těmto střetům jiných dívek s kluky a nejsou zrovna v pozici „rebelek“ to hodnotí jinak, vynořuje se zde schéma – CHOVÁ SE JAK CHLAP. Holky i kluci hodnotí chování dívek, které útočí na chlapce, jako ryze „chlapské“ jednání. Ptala jsem se Tamary jestli se holky v sousedské čtvrti hodně perou. Tamara na to odpověděla: „*Ježišmarjá, tam jsou chlapi samý*“ (Tamara). Podle teenagerů je taková dívka nevychovaná (viz s. 33). „*Je to chlap, že prostě je... že nemá vychování*“ (Leo). Agáta k tomu říká: „*U holky mi přijde, že to je strašně trapný, mně to přijde fakt úplně takový chlapský... je to fakt úplně takový hnusný, že holka se de prát, nějaká holka, která prostě je holka, se de prát*“ (Agáta). Zoe popisuje, jak vnímají kluci, když se perou holky: „*Když viděj, že holky se perou, tak si myslej, že já nevím co, že prostě k nim to nesedí, že oni se prát nemůžou, že prostě ze sebe dělaj...*“ (Zoe). Leo popisuje násilí dívek vůči klukům takto: „*Prostě kluci nechtěj praštit holku, ale holky kluka praštěj rády*“ (Leo). „*To není fakt holka, ale chová se fakt jako chlap, že se chce pořád prát*“ (Ema). Dívka, která podle ostatních užívá násilí neúměrně, přestává být dívkou, je tedy maskulinizována, nicméně s negativními konotacemi. Klukům je násilí tolerováno, zatímco u dívek, které se „chovají jako chlap“ je hodnoceno spíše negativně. Obecně však srovnáním s opačným pohlavím, tedy že by kluci přejímali ženské vzory, mohou mnohem více ztratit kluci (Cachová, 2009). Tímto jednáním se budu zabývat později v textu. Podle Cachové, pokud je dívka svými zájmy definovaná jako „klučičí“, její okolí ji a její zájmy bude tolerovat více než v případě, kdy se kluk věnuje zájmům považovaným za „holčičí“ (Cachová, 2009). Přesto je třeba připomenout, co jsem zmínila již dříve, že násilí dívek je postihováno tvrdším způsobem než u mužů, protože překročily hranice pravidel jednání i genderový rolí jako příslušnice „něžného“ pohlaví (Chesney – Lind, 2002).

Pokud tedy dívky hodnotí atak z pozice přihlížející, interpretují takové násilí negativně – odkazují zde ke schématu HOLKY SE PEROU JEN S HOLKAMA. „*Když byli jenom kluci tak jsem je nechala bejt, ale když šla jako mezi to holka jako mezi to, protože většinou to byla jako někdy s někým holka, že tam byla některá, a prostě pouštěla se i do kluku, tak prostě když jsem viděla, že se pouští do kluku, tak jsem ji srovnala*“ (Zoe). Toto je naopak strategie dívek v přihlížející pozici - jak se klukům přiblížit. „*Byla tam holka, která se pořád navážela do něj, tak řeknu `jako proč se do toho pleteš, když se perou kluci`*“ (Viki). Z pohledu této dívky pozorovatelky by bylo napadení ze strany kluka pochopitelné. „*...prostě mu to ujelo a dal jí facku*“ (Viki). Viki odkazuje ke schématu HOLKY KLUKY VYNERVUJOU. Ona se zrovna neocitá v roli rebelky, volí tedy jiné strategie, jak získat výhodu ve vztahu ke klukům - snaží se jim přiblížit. Dívky se nikdy navzájem nepodporují v napadání kluků. „K chlubení“ je jen pokud napadají kluky ony samy, to se pak popisují právě jako rebelky. Miller (in Chesney-Lind, Irwin 2008) zmiňuje jeden ze současných přístupů k ženskému násilí, teorii, kdy se žena stává „one of the guys” – JSEM JEDNA Z NICH. Zoe například uvádí, že raději tráví čas s klukama, protože se holky podle ní zabývají hloupostmi. Popisuje, že si s kluky rozumí lépe než s dívkami. „*Já se bavím víc s klukama, než s holkama a oni mě berou jako že sem chlap, víc kluk a tadyto, protože mě nezajímaj jejich drby co o sobě holky dělaj, nebo nevím, jakože jo, kluci jako jo, ale moc mě to nezajímá, radši jdu s klukama ven, pobavím se víc s klukama, než holkama, protože od holek slyšíš jenom drby, kluk tamhleto, tamhleto... se mnou se holky moc nebavěj...*“ Tereza Cachová (2009) ve své práci uvádí, že dívky častěji imitují mužské vzory než opačně, a to pravděpodobně proto, že muži jsou vnímáni jako „to mocnější pohlaví“. „*Protože já mám jiný chování, já sem vyrůstala od malička prostě mezi klukama, bitkama, hulením a tadyto, takhle jsem vyrůstala já, mezi klukama a mám prostě jinou mluvu s klukama než holky, třeba sme chodily ven a kluci se třeba prali a třeba holky řekly, `já jdu s váma` a kluci řekli `ne my jdeme pro Zoe` ale na to třeba ony měly nervy, že prostě mě chtěli sebou a je ne, kolikrát prostě kluci se šli prát a psali mi hned, že přijdou tadyto, jako ke mně*“ (Zoe). Miller (in Chesney-Lind, Irwin, 2008) popisuje tuto podobnost mezi chlapci a dívkami v gangu, kdy obě pohlaví udržují při životě genderové stereotypy o ženách a aplikují dvojí standard na chování dívek. I Zoe svým chováním podporuje genderové stereotypy o ženách, což posiluje nerovnost a silnější pozici mužů. Může to být však další strategií dívek, jak se přiblížit klukům, zároveň tím ale potvrdí svou nerovnou pozici. V euroamerickém kulturním okruhu je populární misogynie, tedy často vnímáme vše ženské jako podřadné. Je zde tendence interpretovat genderové odlišnosti jako nedostatky, kdy jsou ženy viděny jako divné, patologické, v pozici slabších a obětí (Pollak in Chesney-Lind, Irwin, 2008). Miller (in

Chesney-Lind, Irwin 2008) by k citaci Zoe argumentovala tím, že dívka potvrdí stereotypy o ženách, ale sama se s nimi neztotožní, získá možnost stát se „jednou z mužů“, zapadnout mezi ně a získat tím určité výhody v mužském kolektivu, na základě distance od žen a současně posílení genderové hranice. Tyto maskulinizující perspektivy naznačují, že násilné dívky opouští femininitu a přejímají na sebe mužské rysy. Chesney-Linda a Irwin (2008) upozorňují ale na to, že je třeba, a to například pro účely kriminalistiky, vytvořit nemaskulinizující teorie ženského násilí, které vezmou v potaz genderovou nerovnost, patriarchát, ale zohlední i další nerovnosti a zkušenosti.

Lze tedy vycházet ze skutečnosti, že femininita je flexibilní a variabilní. Umožňuje dívkám vybudovat si pocit ženskosti různými způsoby (Chesney-Lind, Irwin, 2008). Tedy pokud je užití násilí v určitý moment výhodné, ženy stejně jako muži ho využijí. Gender je flexibilní dynamika, která v některých kontextech vystupuje do popředí a v jiných zase ustupuje (Miller in Chesney-Lind, Irwin, 2008). Ženy se v určitý moment ocitají v roli rebelky, v jiný se vůči násilí vymezují a nechávají ho mužům. V kontextu toho používají i odlišné rejstříky násilí. Od boje těla k boji slov až k boji nervů. Asymetrie sil v těchto oblastech nejsou vždy na straně jednoho z genderů.

Avšak i přesto na pozadí schémat o násilí lze konstatovat, že představa striktního rozdělení genderových rolí na muže a ženy se již nezdá být dostačující, nelze již hovořit o binární opozici. To, co považujeme za přirozené, je nejen sociálně zkonstruované, ale zejména kontextuální, a tudíž neustále vyjednávané.

4. Závěr

Násilí je přístupné oběma pohlavím. I dívky jsou aktérky násilí. Nicméně je připisováno především klukům, obecně je jim i více tolerováno. Ze získaných dat je patrné, že si romské teenagerky s násilím asociují jiné významy než kluci. Pojímání a užívání násilí je tedy mezi romskými teenagery, jak už jsem zmínila dříve, genderově ovlivněné a to následně vede k genderové nerovnosti na tomto poli.

Romské dívky si stejně jako kluci uvědomují své marginalizované postavení v české společnosti. Násilí pro ně tedy představuje nástroj, jak získat respekt a čest. Současně se ale dívky potýkají s patriarchátem jak v majoritní společnosti, tak v rámci romských komunit. Téma bitek je tedy v rámci schémat romských dívek propojeno s představou jejich místa ve společnosti.

Dívky disponují řadou schémat, která si částečně protiřečí, nicméně jsou kontextově ukotvena, což jim dává z pohledu dívek platnost. To jediné dokazuje jistou spletnost schémat, která jsou volně plujícími metaforami. Užívání násilí ze strany dívek se liší dle situace, ve které se ocitají.

V rámci sdílených schémat romské dívky asociují, že KLUK JE SILNĚJŠÍ a protože jsou kluci podle všeho silnější, mohou si dovolit se prát a také musí chránit holky (KLUCI OCHRÁNÍ). Dále v souladu se schématy KLUCI SE S HOLKAMA NEPEROU a KLUCI NÁM NECHTĚJÍ UBLÍŽIT se s dívkami nesmějí prát. Intenzivnější přítomnost násilí v životě kluků posiluje schéma KLUCI JSOU AGRESIVNĚJŠÍ. Hájí své teritorium a chtějí mít pod kontrolou i násilí dívek. Ve spojení s klučíím násilím vystupuje jako výraznější téma teritorialita, zatímco romské dívky s násilím kontextualizují více interpersonální vztahy. Mezi nejčastějšími důvody konfliktu dívek je zmiňována žárlivost a pomlvy. Ač je v diskurzu romistické literatury žárlivost významněji přičítána mužům (Žlnayová a kol., 1996), mezi teenagery je verbalizována především ve spojení s dívkami.

Dívky své konflikty s jinými teenagerkami často řeší jinou strategií útoku a boje, a to verbálním násilím – DOSTANEM JE SLOVAMA, které je jim podle všeho bližší než násilí fyzické – NĚKDY JE LEPŠÍ SI TO VYŘIKAT. Umění hádat se (viz výše), bylo oceňovanou vlastností romských žen, a je i strategií rozšířenou mezi dívkami z majoritní společnosti (Campbell, Muncer, 1994). Umění dívek v oblasti verbální agrese se projevuje také ve schématu – HOLKY KLUKY VYNERVUJOU. Holka si může dovolovat na kluka a on to musí ustát.

Užívání násilí u dívek je tedy ambivalentní. Do jisté míry nahlížíjí násilí skrze mužský pohled na svět, přijímají patriarchální hodnotové stereotypy (viz kap. 2. 2. 3. Romská žena) a tím se staví vůči klukům do slabší pozice. Nicméně dívky také užívají různé strategie, jak asymetrii mezi sebou a kluky zvrátit. Jsou si vědomi své slabší pozice, vědí, že je kluci mají chránit a nesmí je fyzicky napadnout. Nicméně ony jsou ve vztahu ke klukům velmi proaktivní ve vyvolávání konfliktů. Je to jednou ze strategií, jak se vyrovnat se silnějším. Již dříve jsem zmínila, že dívky častěji imitují mužské vzory než opačně, a to pravděpodobně proto, že muži jsou vnímáni jako „to mocnější pohlaví“ (Cachová, 2009). Romské dívky se bouří proti nadřazené pozici kluků a dávají najevo, že násilí je i jejich nástrojem vyjednávání - schéma JSEM REBELKA. Dívky provokují kluky a pokouší je – vědí, že ať to dopadne jakkoli, zvítězí vždy ony. Když kluk použije fyzické násilí, ztrácí respekt, pokud se však vůči ní fyzicky neohradí, dívka ho může ponižovat bez odplaty. Nicméně ve chvíli, kdy jedna dívka tímto způsobem jedná s klukem, jiná dívka využije situace a snaží se naopak klukům přiblížit („one of the guy“), osočí se na „rebelku“ a její jednání maskulinizuje – CHOVÁ SE JAK CHLAP. Toto ohrazení se vůči rebelce a snaha se přiblížit klukům však opět potvrzuje nerovné postavení dívek a asymetrický vztah. Pokud je užití násilí v určitý moment výhodné, dívka ho stejně jako kluk využije (Miller in Chesney-Lind, Irwin, 2008).

Identita je situační, kontextuální a vyjednávaná. Už dříve jsem zmínila, že nelze chápat identitu žen a mužů v binární opozici a to se ve spletitosti schémat potvrzuje. Některé ze zmíněných kulturních modelů jsou modely majoritními, ale propojují se s dalšími nemajoritními asociacemi, které se vynořují v závislosti na kontextu. V rovině majoritních schémat nalezneme rozdíl v míře jejich zpřítomnění v realitě. Jinou tvář užívání násilí dodává tedy především kontext, ve kterém je užíváno – to znamená, majoritní kontext a kontext teenagerských romských part se liší reálnou přítomností bitek, nastavením těl, které s bitkou počítají. Potvrzením důležitosti kontextu je Agáta, pro kterou násilí nepředstavuje v kontextech, ve kterých se ocitá prostředek posílení své pozice ani vyjednávání. Ztotožňuje se schématem NEPER SE a volí jiné strategie vyjednávání.

Srovnáním situace akterek mého výzkumu s popisem tradiční romské ženy se ukazuje, že lze stále najít řadu podobností. Teenagerky z mého výzkumu se podle všeho ocitají v nižším postavením vůči klukům. Nicméně přestože částečně nahlížíjí svět pohledem mužů, v kontextu patriarchální společnosti, tak si na druhou stranu vytvářejí různé strategie, jak tuto asymetrii vyrovnávat a jako nástroj jim zde často slouží právě násilí. Někdy své slabší

postavení přijímají a nechají se chránit, někdy této situace využijí k posílení své pozice a jindy se mu brání „rebelstvím“.

Romské dívky musí bojovat dvojí bitvu. Potýkají se s nedostatkem uznání v rámci majoritní společnosti a také s patriarchálními hodnotovými stereotypy. Abychom opravdu pochopili jaké významy dívky přisuzují násilí, je třeba důkladně a komplexně poznat, čím je tvarován jejich každodenní život. A to může být výzvou pro následný a důkladnější výzkum v této oblasti.

Literatura

- ARTZ, Sibylle. 1998. *Sex, Power, and the Violent School Girl*. Toronto, ON: Trifolium Books.
- BENEŠOVÁ, Jana. 2015. *Jak se rodí gender v diagnostickém ústavu*. Praha: PFH U.
- BITTNEROVÁ, Dana, DOUBEK, David, LEVÍNSKÁ, Markéta. 2011. *Funkce kulturních modelů ve vzdělávání*. Praha: FHS UK.
- BITTNEROVÁ, Dana, DOUBEK, David, LEVÍNSKÁ, Markéta. 2013. „Socializace dítěte ve vyloučené lokalitě. Schéma Děti si dělají co chtějí.“ *Lidé města 15* (1): 3 – 26.
- BROWN, Lyn Mikel 2003. *Girlfighting*. New York: New York University Press.
- CACHOVÁ, Tereza. 2009. *Gender a romské děti. Utváření společenských rolí v závislosti na pohlaví dítěte*. Nepublikovaná bakalářská práce. Pardubice: Univerzita Pardubice Fakulta filozofická.
- CAMPBELL, Anne, MUNCER, Steven. 1994. „Sex differences in aggression: social representation and social roles.” *British Journal of Social Psychology* [online] 33(2): 233-240 [cit.20.2.2016].<Dostupnéhttp://www.researchgate.net/publication/15153751_Sex_differences_in_aggression_social_representation_and_social_roles >
- CORSARO, A. William, EDER, Donna. 1990. „Children's Peer Cultures.“ *Annual Review of Sociology* [online] 16: 197-220 [cit.15.2.2016]. Dostupné z: <<http://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.so.16.080190.001213>>
- CORSARO, A. William. 2005. *The sociology of childhood*. Los Angeles: Sage/Pine Forge Press.
- ČEPELÁK, Jiří, KRABEC, Zdeněk. 1986. *K teoriím kriminality žen*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR.
- D'ANDRADE, Roy Goodwin. 1992. Cognitive anthropology. In: Theodore Schwartz, Geoffrey White, Catherine Lutz. (eds.). *New directions in psychological anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 47-58.
- DAVIDOVÁ, Eva. 1995. *Romano drom - Cesty Romů*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.

- DAVIDOVÁ, Eva a kol. 2010. *Kvalita života a sociální determinanty zdraví u Romů v České a Slovenské republice*. Praha: Triton.
- DECARLI VALDROVÁ, Jana. 2004. „Ženská a mužská role v jazyce.“ *abc feminismu*. Brno: Nesehnutí. s. 9-16-.
- DOUBEK, David. 2013. Záhada distance. In Bittnerová, Dana. (ed.). *Etnické komunity (Romové)*. Praha: Fakulta humanitních studií. s. 19-32.
- DŘÍMAL, Filip. 2004. „Dětství v romské rodině“. In Igor Nosál (ed.). *Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Studie ze sociologie dětství*. Brno: Nakladatelství Barrister & Principal, s. 65 – 90.
- ERIKSON, H. Erik. 2002. *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- FÁROVÁ, Nina. 2012. „Skutečná“ dívka rovná se „slušná“ dívka. Nepublikovaná bakalářská práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- FATKOVÁ, Gabriela. 2013. „Limity antropologie dětství: případ „dětství“ v sociálně vyloučené lokalitě.“ *Lidé města*. 2013 (1) 15, s. 27 – 48.
- FREIRE, Paulo. 1996. *Pedagogy of the Oppressed*. New York, NY: Continuum.
- FREUD, Sigmund. 1947. *Studie o hysterii*. Praha: Julius Albert.
- GABAL, Ivan, VÁCLAVÍKOVÁ HELŠUSOSVÁ, Lenka. 2002. *Migrace v rozšířené Evropě: Konference na Pražském hradě Konference na Pražském hradě 12. - 14. září 2002*. Praha: Nakladatelství British Council.
- GAC. 2015. *Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR*. Praha: MPSV.
- GELLNER, Ernest. 2003. *Národy a nacionalismus*. Nakladatel: Centrum pro studium demokracie.
- HAJDÁKOVÁ, Iveta, DĚD, Michal. 2005. „Ženská stránka. Ženy (zlo)činu.“ *Nový prostor* [online] [cit. 10.2.2016]. Dostupné z: <<http://www.novyprostor.cz/clanky/354/zeny-zlocinu.html>> (chesney lind)
- HÁJKOVÁ, Merkéta. 2001. „Rodina a zvyky slovenských Romů usazených v České republice“. In Tatjana Šišková. *Romové a migranti*. Praha: Portál. s. 127-144.

HEŘMANSKÝ, Martin. 2012. *Činky, sichry, banánky: Piercing v kultuře pražské středoškolské mládeže*. Nepublikovaná disertační práce. Praha: Fakulta humanitních studií UK.

HLAVÁČEK, Karel. 2014. *Romové v České republice*. Praha: Parlamentní institut.

CHESNEY-LIND, Meda 2002. „Are Girls Closing the Gender Gap in Violence?“ *Criminal Justice* 16: 18–23.

CHESNEY-LIND, Meda, IRWIN, Katherine. 2008. Girls' Violence: Beyond Dangerous Masculinity. *Sociology Compass* [online] 2(3) : 837–855 [cit. 10.2.2016]. Dostupné z:<http://socialsciences.people.hawaii.edu/publications_lib/BeyondDangerousMasc.pdf>

JACKSON - JACOBS, Curtis. 2004. „Taking a beating: The narrative gratifications of fighting as an underdog.“ In Jeff Ferrell, Keith Hayward (ed.). *Cultural criminology unleashed*. Routledge-Cavendish. s. 231-244.

JONES, Nikki. 2004. It's Not Where You Live, It's How You Live: How Young Women Negotiate Conflict and Violence in the Inner City. In Nikki Jones. (ed.) *Being Here and Being There: Fieldwork Encounters and Ethnographic Discoveries*. Thousand Oaks, CA: Sage. s. 49–62.

JORDAN, Beate Eder. 2011. „Tradice se předávají jako pohádky.“ *Romano džaniben*. 17 (1): 81- 95.

KAJANOVÁ, Alena. 2016. *(Ne)rovnosti v romských rodinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

KEESING, Roger Martin. 1987. Models, folk and cultural: paradigms regained? In Dorothy Holland, Naomi Quinn. (eds.). *Cultural Models in Language & Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. s. 369–393.

KOUKOLÍK, František, DRTILOVÁ, Jana. 2006. *Vzpouřa deprivantů. Nestvůry, nástroje, obrana*. Vydavatelství: Galén.

KUBANÍK, Pavel, SADÍLKOVÁ, Helena, ČERVENKA, Jan. 2010. „Romština v České republice – předávání jazyka a jazyková směna“. *Romano džaniben*. 16 (2): 11- 40.

LACKOVÁ, Elena. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.

- LAKOFF, George. 2006. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda.
- LÁZNÍČKOVÁ, Ilona. 1990. „Tradiční rodinné vztahy, obřady a obyčeje”. In Petr Šuler a kol. *Romové - o Roma Tradice a současnost*. Brno: Moravské zemské muzeum, s. 53-57.
- LEI, Man-Kit a kol. 2014. „Gender Equality and Violent Behavior: How Neighborhood Gender Equality Influences the Gender Gap in Violence.” *Violence Vict* [online] 29(1): 89–108 [cit. 9.2.2016]. Dostupné z: <<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3970116/>>
- MATOUŠEK, Oldřich, KROFTOVÁ, Andrea. 2003. *Mládež a delikvence. Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Praha: Portál.
- MILLER, Daniel. 2011. *Tales from Facebook*. Cambridge: Polity.
- MILLER, Jody. 2001. *One of the Guys: Girls, Gangs, and Gender*. New York: Oxford University.
- MORASH, Merry, CHESNEY-LIND, Meda. 2006. *Girls Violence in Context, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention Girls Study Group Volume*. Philadelphia: Temple University Press.
- NADACE OPEN SOCIETY FUND. 2014. *Prohlášení k zahájení řízení Evropské komise proti ČR kvůli diskriminaci romských dětí*. [online] [cit. 3.5.2015] Dostupné z: <<http://www.osf.cz/novinky/prohlaseni-k-zahajeni-rizeni-evropske-komise-proti-cr-kvuli-diskriminaci-romskych-deti>>
- NEDBÁLKOVÁ, Kateřina. 2002. „Jiná vězení?” *Sedmá generace*. [online] 5 [cit. 12.2.2016] Dostupné z: <<http://www.sedmagenerace.cz/text/detail/jina-vezeni>>
- NESS, Cindy D. 2004. Why Girls Fight: Female Youth Violence in the Inner City. In Nikki Jones. (ed.) *Being Here and Being There: Fieldwork Encounters and Ethnographic Discoveries*. Thousand Oaks, CA: Sage. s. 32-48.
- NĚMEC, Jiří, GULOVÁ, Lenka, ŠTĚPAŘOVÁ, Ema. 2010. Rodina a romská žena jako kontext porozumění. In Jiří Němec a kol. *Edukace romských žáků v zrcadle výzkumných šetření*. Brno: Masarykova univerzita, s. 23 – 24.

- NOSÁL, Igor. 2002. „České dětství v kontextu socialismu a postsocialismu: diskurzy a reprezentace“. *Sociální studia*. (8): 53-75.
- PETEET, Julie. 1994. „Male gender and rituals of resistance in the palestinian "intifada": A cultural politics of violence.“ *American Ethnologist* [online] 21(1): 31-49 [cit. 23.2.2016]. Dostupné z: <<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1525/ae.1994.21.1.02a00020/abstract>>
- POLÁKOVÁ, Jana. 2014. *Romská rodina – základní normy chování, principy výchovy, specifika komunikace*. [online] [cit. 23.4.2016]. Dostupné z <http://uisk.ff.cuni.cz/dwn/1003/18114cs_CZ_JIP%20-%20romsk%C3%A1%20rodina.pdf>
- POLK, Kenneth. 1999. „Males and honor contest violence.“ *Homicide Studies* [online] 3(1): 6- 29 [cit. 25.2.2016]. Dostupné z: <http://hsx.sagepub.com/content/3/1/6.abstract>
- POLLAK, Otto. 1961. *The Criminality of Women*. NY: A.S. Barnes and Company.
- PULKRÁBKOVÁ, Kateřina. 2009. *Rámování reprezentace romských žen v české společnosti*. Socioweb. [online] [cit. 12.5.2016]. Dostupné z: <<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shv=324&lst=115>>
- RABOCH, Jiří, ZVOLSKÝ, Petr. 2001. *Psychiatrie*. Praha: Galén.
- RADA VLÁDY PRO NÁRODNOSTNÍ MENŠINY. 2009. *Vláda české republiky*. [online] [cit. 8.5.2015] Dostupné z: <<http://www.vlada.cz/scripts/detail.php?id=1428>>
- ROUBAL, Ondřej. 2003. „Když se řekne identita - regionální identita II. část.“ *SOCIOWeb*. [online] (13/14): 3-5 [cit. 3.4.2016] Dostupné z: <http://www.socioweb.cz/upl/editorial/download/114_Socioweb_13-14_2003.pdf>
- ŘÍČAN, Pavel. 1998. *S romy žít budeme – jde o to jak*. Praha: Portál.
- SAMPSON, J. Robert, WILSON, William Julius. 1995. „Toward a theory of race, crime, and urban inequality.” In John Hagan, Ruth Peterson (ed.). *Crime and Inequality*. Stanford, CA: Stanford University Press. s. 37-56.
- SCHWARTZ, Theodore. 1978. Where Is the Culture? Personality as the Distributive Locus of Culture. In: George Spindler. (ed.). *The Making of Psychological Anthropology*. Berkeley: University of California Press. s. 419–441.

- SHAW, Clifford, MCKAY, Henry. 1942. *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago: University of Chicago Press.
- SMOLÍK, Josef. 2006. „Extremismus subkultur mládeže“. *Rexter* [online] 5(1) [cit. 25.2.2016]. Dostupné z: <http://www.rexter.cz/extremismus-subkultur-mladeze/2006/05/01/>
- SOCIOKLUB. 2008. *Zmapování a analýza sociální situace romské komunity na území hlavního města Prahy* [online]. Praha: Centrum sociálních služeb Praha [cit. 1.5.2016]. Dostupné z: <http://www.praha7.cz/files/%3D46009/>
- SPURNÝ, Joža. 1996. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion.
- TOŠNER, Michal. 2003. „Kultura romských osad a analýza sociální situace“. In Marek Jakoubek, Ondřej Poduška (eds.). *Romské osady v kulturologické perspektivě*. Brno: Doplněk. s. 41- 57.
- TRACHTOVÁ, Zuzana. 2015. *Bitky romských teenagerů. Kulturní modely násilí*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: Fakulta humanitních studií, UK.
- TURNER, Victor W. 2004. *Průběh rituálu*. Brno: Computer Press.
- UNUCKOVÁ, Michaela. 2007. *Žijí mezi námi: historie a současnost Romů*. Karviná: Sdružení Romů severní Moravy.
- URBANOVÁ, Martina, Miloš VEČEŘA a kol. 2004. *Ženská delikvence: teoreticko-empirická studie k problému právních postojů a hodnotových orientací delikventních žen*. Brno: Masarykova univerzita.
- VANČÁKOVÁ, Martina. 2004. „Srovnání romské a české rodiny“. *Bulletin Muzea romské kultury* 1(13) : 95-97.
- VIGIL, James Diego. 2003. „Urban violence and street gangs.“ *Annual Review of Anthropology* [online] 32:225–42 [cit. 4.2.2016]. Dostupné z: http://www.researchgate.net/profile/James_Vigil/publication/249558408_Urban_Violence_and_Street_Gangs/links/53fb92530cf22f21c2f337f6.pdf
- WACQUANT, Loic. 2006. *Body & Soul: Notebooks of an Apprentice Boxer*. New York: Oxford University Press.

WALACH, Václav, CÍSAŘ, Ondřej. 2013. „Jako ghetto – ty ublížíš mně, já ublížím tobě. Bezpečnost a pouliční násilí v sociálně vyloučené lokalitě.“ *Lidé města* 15(3): 391-417. Praha: Fakulta humanitních studií UK.

YOUNG, Iris Marion. 2005. „Throwing like a girl“. In Iris Marion Young *On female body experience: "Throwing like a girl" and other essays*. New York: Oxford University Press. s. 27 – 45.

ŽLNAYOVÁ, Edita. 1996. „Postavenie a úloha ženy-matky a muža-otca v rómském rodine.“ *Romano džaniben*. 1-2/1996: 29-41.

Webové stránky:

<https://www.facebook.com/help/203805466323736>

Příloha

Seznam fotografií

č. 1 – Zoe

č. 2 – Hugo s kamarádem z Bronxu při cvičení v parku

č. 3 – Zoe s klukama z brooklynské party, fotku sdílela na Facebooku s popiskem: „*Moji bráškové. My nigga.*“

č. 4 – Zoe s klukama z Brooklynu

č. 5 – Hugo s partou v Bronxu, rozpixelovaný nápis v horní části fotografie je název pražské čtvrti, do které teenageři patří

č. 6 – plakát prezentující harlemskou čtvrť, rozpixelované slovo je jméno čtvrti

č. 7 – Hugo se zlomenou rukou z bitky